

Інститут овочівництва і баштанництва НААН

ФІЛОСОФІЯ

**комплексні навчально-методичні матеріали
для здобувачів третього освітньо-наукового рівня
вищої освіти спеціальності 201 «Агрономія»**

Харків – 2018

*Затверджено до друку
вченою радою ІОБ НААН
(протокол №11 від 25 вересня 2018 р.)*

Укладачі: *Гаврилюк Ю.М., канд. філос. наук, доцент*

Рецензенти: *Заздравнова О.І., доктор філос. наук, професор
кафедри філософії ХНАУ ім. В.В. Докучаєва
Волошан М.М., канд. філос. наук, доцент кафедри історичних,
соціальних і правових дисциплін ХНАУ ім. В.В. Докучаєва*

Навчально-методичні матеріали складено відповідно до програми навчальної дисципліни «Філософія».

Призначено для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 201 «Агрономія».

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Програма навчальної дисципліни	7
2. Плани семінарських занять	19
3. Словник ключових термінів і понять	38
4. Самостійна робота	54
5. Методи навчання	55
6. Методи контролю	56
7. Методичне забезпечення	57
8. Самостійна робота над вивченням дисципліни	58
9. Перелік питань для самостійного опрацювання дисципліни	58
10. Індивідуальне науково-дослідне завдання	61
11. Теми ІНДЗ	62
12. Система поточного та підсумкового контролю	65

*Потрібно багато вчитися,
щоб знати хоч трохи*

Шарль Монтеск'є

ВСТУП

У сучасних умовах перетворення науки у своєрідну індустрію відкриттів, коли вона набуває небувалої перетворювальної сили не тільки у сфері практики, а й у світоглядному просторі людини, філософсько-методологічна підготовка фахівців вищої кваліфікації стає доконечною потребою. Цього вимагає й усвідомлення негативних наслідків сформованих у добу Нового часу світоглядних засад технонаукового активізму цивілізації, а отже, й того, на яких світоглядних принципах трунуватиметься майбутнє людства.

В основу навчального курсу «Філософія» покладено принципи геокультурної цілісності світу, згідно з яким людина і природа постають в органічній єдності як геокультурний суб'єкт, що саморозвивається на основі пізнаних законів об'єктивно-можливого буття, окресленого ціннісними параметрами суб'єктивно-належного культури – Добра, Справедливості й Краси в їх ієстині. У цьому контексті більше ніж очевидно стає неспроможність дискурсу про аксіологічну нейтральність науки щодо проблем буття. Це зумовлює потребу в розробці й освоєнні відповідної методології науки зі складними мішаними системами, що неминує веде до зростаючої ролі філософії як світоглядної основи інтеграції науки в духовну діяльність людини з метою осягнення глобальних проблем планетарного соціуму XXI ст.

Відповідно до принципу геокультурної єдності наукової і морально-естетичної освіченості особистості як геокультурного суб'єкта навчальний курс філософії акцентує увагу на:

- **антропологічні принципи**, з метою сприяння становленню здобувачів освіти не тільки в інтенціях професійного росту, а й розвитку людської особистості;

- **етичні принципи**, щоб акцентувати увагу аспірантів на важливості поєднання в людині знань і умінь, з одного боку, та її моральності – з другого;

- **екологічні принципи**, щоб розкрити геокультурний зв'язок між причинно-наслідковими процесами природи й відповідальністю людини;

- **трансцендентальні принципи**, для подолання вузькопрактичної цільової орієнтації діяльності над абсолютними цінностями, що визначають сенс життя.

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософія» є сприяння формуванню в аспірантів цілісного геокультурного бачення світу як методологічної основи постановки та розв'язання теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з освітньо-науковою діяльністю.

Завдання дисципліни – сприяти осмисленню аспірантами парадигмальних принципів осягнення світу історичними геокультурними суб'єктами в історії світової та вітчизняної філософії, вмінню трансформувати ці знання в розробку методологічної проблематики сучасної науки, визначенню актуальних перспектив її розвитку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни аспірант повинен **знати**:

- визначення геокультури, її форм та основного питання;
- сутність геокультурного суб'єкта, його історичні типи та відмінність від суб'єкта діяльності;
- спільне й відмінне в геокультурній проблематиці європейської та вітчизняної філософії;
- характер геокультурної зумовленості філософії і науки в їх історичному розвитку;
- сутність проблеми пізнання світу як проблеми самопізнання геокультурного суб'єкта;
- специфіку методології, методів та методик наукового пізнання;
- структуру наукового пізнання, його засадничі принципи;
- провідні тенденції в розвитку сучасної науки та особливості її геокультурного осмислення;

уміти:

- користуватися понятійним апаратом геокультури як методологічним інструментарієм аналізу філософської і наукової проблематики;
- розкривати й обґрунтовувати геокультурні засади філософії і науки;
- визначати геокультурну спрямованість наукових досліджень;
- оперувати сучасною методологією наукового пізнання в конкретних галузях науки;

- використовувати знання з історії розвитку філософії та науки для розв'язання актуальних наукових проблем сучасності;
- синтезувати наукову і філософську проблеми в цілісну геокультурну проблематику.

1. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Геокультурні засади філософії

Тема 1. Буття як предметна визначеність

Характеристика буття як предметної визначеності. Поняття предмета, об'єкта і суб'єкта пізнавально-практичної діяльності. Особливості предметної визначеності основних сфер діяльності людини.

Природа як сфера об'єктивно-можливого буття. Основний закон природи і науки. Істина та її критерії. Культура як сфера суб'єктивно-належного буття. Поняття мудрості. Правда та її критерії.

Тема 2. Сутність феномена культури

Особливості етимологічного, культового та цивілізаційного підходів до феномена культури. Основні ознаки культури. Духовність як сутнісна риса культури. Поняття культури. Проблемне поле культури.

Субкультура та її форми. Кон্টркультура, її історичні типи. Культура і кон্টркультура, специфіка їх співіснування в наш час. Антикультура і форми її прояву. Культура та цивілізація.

Тема 3. Культура як геокультура

Поняття геокультури як органічної цілісності людини і природи. Історичні форми та способи буття геокультури. Специфіка геокультурного аналізу буття.

Основне питання геокультури та його методологічне значення. Поняття мети діяльності, сенсу життя і глузду.

Культури відкритого й закритого типів, їх специфіка та співвідношення в наш час.

Тема 4. Геокультурна визначеність світогляду

Поняття світогляду як суб'єктивно-належного ставлення до світу. Ціннісно-сміслова визначеність світогляду. Структурні елементи світогляду та їх особливість. Світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння.

Геокультурні форми світогляду. Міфологія як історично перший геокультурний тип світогляду. Геокультурна сутність релігії. Філософія як спосіб мислення і життя геокультурного суб'єкта.

Змістовий модуль 2. Історичні форми філософського самовизначення геокультурного суб'єкта

Тема 5. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Античності

Поняття античної філософії. Методика геокультурного підходу до її аналізу. Античний поліс як космологічний геокультурний суб'єкт. Парадигмальні риси античної філософії.

Досократівський етап розвитку античної «філософії до філософії». Особливість її світоглядної спрямованості.

Сократівський етап розвитку античної філософії. Поняття *zôphía*. Становлення космологічного геокультурного суб'єкта філософії.

Особливості геокультурного суб'єкта еліністичної філософії. Епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм. Неоплатонізм як філософський підсумок античної культури.

Тема 6. Самовизначення геокультурного суб'єкта філософії Середньовіччя

Особливості середньовічної картини світу. Геоцентризм як сутнісна характеристика середньовічної епохи. Формування теїстичного геокультурного суб'єкта філософії, її парадигмальні риси.

Етапи становлення середньовічної філософії. Грекомовна та латиномовна апологетика. Патристика. Схоластика. Номіналізм та релятивізм. Основні етапи розвитку схоластики.

Тема 7. Самовизначення геокультурного суб'єкта філософії Ренесансу та суб'єкта діяльності філософії Нового часу

Геокультурні особливості епохи. Виникнення нового кола знань — *studia humana*. Поняття ренесансного гуманізму. Найважливіші наукові відкриття. Неоплатонізм як філософська основа ренесансного гуманізму.

Поняття предмета ренесансної філософії, її основні риси. Особливості гуманістичного антропоцентризму. Становлення гуманістичного геокультурного суб'єкта філософії.

Специфіка та роль наукових відкриттів у формуванні модерного світогляду. Предмет філософії Нового часу. Природоцентризм як визначальна риса філософії суб'єкта діяльності. Гносеологічна спрямованість філософії.

Формування суб'єкта діяльності основних напрямів філософії — раціоналізму та емпіризму.
Проблема свободи й необхідності.

Тема 8. Проблема геокультурного суб'єкта в німецькій класичній філософії

Геокультурна зумовленість німецької класичної філософії. Її загальні риси. Відновлення І. Кантом філософії як філософії трансцендентального геокультурного суб'єкта.

Предметне визначення філософії Г. Гегелем. Панлогізм: філософія як філософія суб'єкта діяльності Абсолюту.

Предметне визначення філософії К. Марксом. Матеріалістичне розуміння історії. Утвердження філософії суб'єкта об'єктивно необхідної зумовленої діяльності.

Змістовий модуль 3. Історичні форми самовираження українського геокультурного суб'єкта філософії

Тема 9. Геокультурні витоки української філософської думки

Геокультурне положення Русі. Світоглядні засади та особливості давньоукраїнської міфологічної культури. Формування та основні риси киеворуської культури. Сутність явища двох культур. Прийняття християнства та його роль у розвитку культури і філософії.

Русь як геокультурний суб'єкт давньоукраїнської культури. Ідейні джерела давньоукраїнської філософської думки. Форми та способи філософствування. Філософія як «любомудріє» давньоукраїнського геокультурного суб'єкта. Поліморфізм предметного самовираження філософії в киеворуській культурі.

Тема 10. Українська релігійно-філософська думка XIV – XVI ст. і проблема геокультурного суб'єкта

Геокультурне становище України. Релігійно-філософські ідеї та їх вплив на формування українського геокультурного суб'єкта. Становлення раннього гуманізму в Україні (Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський-Роксолан).

Реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї в Україні другої половини XVI ст.

Острозький культурно-освітній центр.

Полемічна література. Особливості явища двох культур.

Тема 11. Геокультурна спрямованість філософії українського Бароко

Геокультурне становище України. Велика українська революція XVII ст. Києво-Могилянська академія – центр українського Просвітництва.

Ідейні витоки українського Бароко. Філософське самовизначення українського геокультурного суб'єкта. Парадигмальні риси філософії українського Бароко. Історична доля українського Бароко.

Тема 12. Геокультурна проблематика філософії українського Романтизму

Геокультурне становище України в XIX ст. Ідейні джерела філософії українського Романтизму – «філософії серця». Основні етапи становлення та розвитку українського Романтизму (Харківський осередок, «Руська трійця», Кирило-Мефодіївське братство). Особливості вираження ідей «філософії серця» у творчості М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Куліша. Предмет і парадигмальні риси філософії романтизму українського геокультурного суб'єкта.

Тема 13. Особливості розвитку геокультурної проблематики в українській філософії кінця XIX – 20-х років XX ст.

Основні напрями розвитку філософської думки. Філософія екзистенційно-романтичного спрямування як спосіб самовизначення українського геокультурного суб'єкта. Філософські ідеї у творчості М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки.

Предметне самовизначення філософії матеріалістично-позитивістського спрямування. Філософські й суспільно-політичні ідеї М. Драгоманова, В. Лесевича, І. Франка, В. Вернадського.

Культурно-філософське піднесення 20-х років XX ст. («Розстріляне відродження»).

Змістовий модуль 4. Геокультурні засади наукового пізнання

Тема 14. Пізнання та форми пізнання

Поняття пізнання. Класифікація форм знання.

Поняття науки. Наука як процес пізнання, сукупність знань та соціальний інститут. Специфіка наукового знання. Сучасний поділ наук.

Зародження та процес становлення наукових знань. Концепція «розбрунькування» філософії. Виникнення науки. Основні етапи розвитку науки. Типи наукової раціональності. Наука і паранаука. Критика та виправдання науки.

Тема 15. Структура наукового знання

Чуттєве пізнання та його форми. Логічне пізнання. Форми логічного пізнання. Діалектика чуттєвого й логічного в пізнанні як діалектика явища і сутності в пізнанні геокультурного суб'єкта.

Емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання геокультурного суб'єкта. Форми наукового пізнання. Поняття наукового факту. Закони науки. Гіпотеза. Теорія. Проблема та її історичні форми. Геокультурна сутність апорій Зенона та їх методологічне значення. Засадничі підвалини науки.

Тема 16. Принципи наукового пізнання геокультурного суб'єкта

Принцип як суб'єктивно-належа засада пізнання геокультурного суб'єкта.

Принцип єдності та боротьби протилежностей і його інтерпретації. Суперечність як джерело розвитку. Поняття боротьби, неправомірність її абсолютизації.

Принцип взаємного переходу кількісних і якісних змін. Поняття якості, властивості, кількості, міри. Стрибки та їх типи. Соціальна реформа та соціальна революція.

Принцип заперечення заперечення та проблема спрямованості розвитку. Діалектична сутність заперечення.

Принцип детермінізму. Види детермінізму. Причина, умови, наслідок. Причинно-наслідковий зв'язок як форма вираження незворотності часу.

Праксіологічний принцип пізнання та його методологічне значення.

Герменевтичний принцип пізнання. Поняття герменевтичного кола.

Феноменологічний принцип пізнання. Поняття «епохе».

Принцип геокультури та його методологічне значення для освіти і науки. Контекстуальність. Глобальність. Багатовимірність. Складність.

Тема 17. Методи наукового пізнання

Поняття методу. Геокультурний вимір методів наукового пізнання. Класифікація методів науки.

Методи емпіричного дослідження. Спостереження. Експеримент. Порівняння. Опис. Вимірювання.

Методи теоретичного пізнання. Формалізація. Аксиоматичний метод. Гіпотетико-дедуктивний метод. Сходження від абстрактного до конкретного.

Загальнологічні методи пізнання. Аналіз. Синтез. Абстрагування. Ідентифікація. Узагальнення. Індукція. Дедукція. Аналогія. Моделювання. Системний підхід. Імовірісно-статистичні методи.

Тема 18. Філософсько-методологічні концепції науки

Поняття методології. Рівні методології. Методологічна функція філософії.

Позитивістська методологія науки. Філософія науки «першого позитивізму». Філософія науки «другого позитивізму». Філософія науки логічного позитивізму. «Критичний раціоналізм» К. Поппера.

Концепція наукових революцій Т. Куна. Концепція конкуруючих «дослідницьких програм» І. Лакатоса. Концепція «епістемологічного анархізму» П. Фейєрабенда.

Проблема легітимації та інтерпретації новітнього наукового знання в постмодернізмі. Криза традиційного наративного знання. Принципи контекстуальності істини.

Синергетика як метадисциплінарний напрям дослідження самоорганізованих систем. Самоорганізація, невідновлюваність, біфуркація, дисипативні структури, нелінійність розвитку, хаос.

Голізм як науковий принцип. Неподільна цілісність природи – джерело закономірності й організованості. Людина як метафізичний центр наукового пізнання, закорінений у ментальних структурах імовірностей світу.

Теорія складки як способу розуміння буття і розвитку геокультури. Поняття складки і ребра. Співвідношення складки і ребра.

Тема 19. Геокультурна стратегія сучасного наукового мислення

Наука як різновид геокультурного проектування. Проект як наукова форма об'єктивно-можливої організації суб'єктивно-належної культури. Варіативність геокультурного проекту. Проект і теорія. Проект і прогнозування.

Парадокси сучасної наукової картини світу. Інформаційні підвалини еволюції природи. Єдність буття і розуму.

Концепції «універсального інтелекту» і множини можливих моделей мислення.

Проблема семіотичної онтології пізнання. Лінгвістичний поворот у методології науки. Інформаційна функція мови науки. Сиптаксична простота. Семантична природність. Філософські інтерпретації мови науки.

Тема 20. Філософія землі як геокультурного суб'єкта

Геокультурна сутність аграрної науки. Органічна цілісність аграрної науки і сільського господарства як основи науки.

Основні особливості аграрної науки. Системність. Агроскологічна спрямованість. Унікальність об'єктів дослідження. Провідна роль у системі науки. Тривалість наукових розробок.

Аграрна наука й основне питання геокультури, його методологічна роль в аграрній науці.

Агрокультура як геокультура села. Земля як геокультурний суб'єкт. Економічна сутність землі як геокультурного суб'єкта. Проблема геокультурної трансформації українського села: аграрна реформа чи аграрна революція? Проблема агрокультурного суб'єкта в Україні.

Рекомендована література

Основна

1. Адо П'єр. Що таке антична філософія? / П'єр Адо. – Київ: Культурна асоціація «Новий Акрополь», 2014. – 426 с.
2. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – Москва: Мысль, 1975. – 1984.
3. Бенъс Ж.-М. Роздуми про мудрість/ Ж.-М. Бенъс. – Київ: Ніка-Центр, 2003. – 168 с.

4. Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке / Марио Бунге; пер. с англ. – Москва: Изд-во иностр. лит., 1962. – 511 с.

5. Вернадський В.І. Вибрані праці академіка В.І. Вернадського / В.І. Вернадський. – Київ: НАН України. – 2011. – Т. 1, Кн. 2. – 583 с.

6. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер; пер. с нем. – Москва: Прогресс. – 704 с.

7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук в 3 т. / Г.В.Ф. Гегель. – Москва: Просвещение, 1974. – Т. 1: Наука логики. – С. 123-480.

8. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / В. Гейзенберг. – Москва: Прогресс, 1987. – 368 с.

9. Декарт Рене. Сочинения: в 2 т. / Рене Декарт. – Москва: Просвещение, 1989. – Т. 1 – 655 с.

10. Дубинин Н.П. Вечное движение / Н.П. Дубинин. – Москва: Политиздат, 1989. – 448 с.

11. Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс. – Москва: Политиздат, 1969. – 358 с.

12. Євтушенко М.Д. Геокультурний потенціал агропромислового комплексу України / М.Д. Євтушенко [та ін.]. – Харків: ХНАУ, 2005. – 488 с.

13. Златоструй. Древняя Русь X – XIII веков. – Москва: Молодая гвардия, 1990. – 302 с.

14. Идеалы и нормы научного исследования. – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 432 с.

15. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Іларіон. – Київ: Обереги, 1991. – 424 с.

16. Кант И. Критика чистого разума. Сочинения: в 6 т. / Иммануил Кант. – Москва: Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.

17. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

18. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – Москва: Прогресс, 1977. – 300 с.

19. Лук'янець В.С. Світоглядні імплікації науки / В.С. Лук'янець [та ін.]. – Київ: ПАРАПАП, 2004. – 408 с.

20. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. Из ранних произведений / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Москва: Госполитиздат, 1956. – 689 с.

21. Платон. Сочинения: в 3 т. / Платон. – Москва: Мысль, 1970. – Т. 2. – 611 с.

22. Поллер К. Логика и рост научного знания: избр. работы / К. Поллер. – Москва: Прогресс, 1983. – 605 с.

23. Рассел Б. История западной философии / Бертран Рассел. – Москва: Изд-во иностр. лит. – 935 с.

24. Скирбекк Г. История философии: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г. Скирбекк, Н. Гилье. – Москва: ВЛАДОС, 2011. – 800 с.

25. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода. – Харків: Майдан, 2010. – 1400 с.

26. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд. – Москва: Прогресс, 1986. – 390 с.

27. Цехмістро І.З. Голістична філософія науки / І.З. Цехмістро. – Київ: Акта, 2003. – 279 с.

28. Юркевич П.Д. Философские произведения / П.Д. Юркевич. – Москва: Правда, 1990. – 670 с.

Додаткова

1. Барабаш Ю.Я. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю.Я. Барабаш. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – 744 с.

2. Башляр Г. Новый рационализм / Г. Башляр; пер. с фр. – Москва: Прогресс, 1987. – 376 с.

3. Бодрияр Ж. Фатальні стратегії / Жан Бодрияр; пер. з фр. – Львів: Кальварія, 2010. – 192 с.

4. Гаврилюк Ю.М. Філософія вітчизняної культури: навч. - метод. посіб. / Ю.М. Гаврилюк. – Харків: ХНАУ, 2002. – 46 с.

5. Гайсинович А.Е. Зарождение и развитие генетики / А.Е. Гайсинович. – Москва: Наука, 1988. – 424 с.

6. Грэхэм Л.Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе / Л.Р. Грэхэм; пер. с англ. – Москва: Политиздат, 1991. – 480 с.

7. Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти. – Київ: Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 398 с.

8. Заблуждающийся разум: Многообразие внепаучного знания. – Москва: Политиздат, 1990. – 464 с.
9. Запорожан В.Н. Путь к ноэтике / В.Н. Запорожан. – Одесса: Одес. медун-т, 2008. – 284 с.
10. Клайн М. Математика. Утрата определенности / М. Клайн; пер. с англ. – Москва: Мир, 1984. – 446 с.
11. Лосев А.Ф. Эстетика возрождения / А.Ф. Лосев. – Москва: Мысль, 1978. – 623 с.
12. Мічіо Кайку. Візії: як наука змінить XXI сторіччя / пер. з англ. Анжела Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 544 с.
13. Панасюк Б.Я. Людина, природа і Всесвіт: моногр. / Б.Я. Панасюк. – Київ: ПАРАПАН, 2008. – 460 с.
14. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ. – Москва: Прогресс, – 432 с.
15. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги: в 2 т. / Карл Раймунд Поппер; пер. с англ. В.Н. Садовского. – Москва: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992.
- Т. 1: Чары Платона. – 1992. – 448 с.
- Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – 1992. – 528 с.
16. Пуанкаре А. О науке / Анри Пуанкаре; пер. с фр. – Москва: Наука, 1983. – 560 с.
17. Пугач Б.Я. Фундаментальные проблемы истории и философии науки: учеб. пособие / Б.Я. Пугач. – Харьков: Факт, 2004. – 536 с.
18. Рікер П. Ідеологія та утопія / Поль Рікер; пер. з англ. – Київ: Дух і літера, 2005. – 386 с.
19. Рюоз М. Філософія біології / М. Рюоз; пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1977. – 319 с.
20. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури / А.В. Свідзинський. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2009. – 696 с.
21. Семенов Е.П. Філософія сучасної науки і техніки / Е.П. Семенов, В.П. Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с.
22. Стеши В.С. Теоретическое знание / В.С. Стеши. – Москва: Прогресс; Традиция, 2003. – 744 с.
23. Татаркевич В. Історія філософії: в 3 т. / Владислав Татаркевич; пер. з пол. А. Шкарб'юка. – Львів: Свічадо, 1997 – 1999.

- Т. 1: Антична і середньовічна філософія. – 1997. – 456 с.
- Т. 2: Філософія Нового Часу до 1830 року. – 1999. – 352 с.
- Т. 3: Філософія XIX століття і новітня. – 1999. – 568 с.
24. Уайтхед А. Избранные работы по философии / А. Уайтхед; пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1990. – 717 с.
25. Україна XVIII століття: суспільство, філософія, культура: зб. наук. праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. – Київ: Критика. – 2005. – 580 с.
26. Філософія: підруч. / за ред. О.П. Сидоренка. – Київ: Знання, 2008. – 891 с.
27. Філософія: підруч. для студентів вищ. навч. закладів. – Харків: Фоліо, 2013. – 510 с.
28. Фролов И.Т. Философия и история генетики – поиски и дискуссии / И.Т. Фролов. – Москва: Наука, 1988. – 416 с.
29. Человек и земля. – Москва: Агропромиздат, 1988. – 335 с.
30. Штанько В.И. Философия и методология науки: учеб. пособие для аспирантов и магистрантов естественно-науч. и техн. вузов / В.И. Штанько. – Харьков: ХНУРЕ, – 348 с.

Інформаційні ресурси

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua
3. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua
4. Інтеллектус [Електронний ресурс]: веб-журн. – Режим доступу: <http://www.patent.net.ua/intellectus/ua.html>
5. Мир техники и технологий [Электронный ресурс]: междунар. техн. журн. – Режим доступа: <http://www.mtt.com.ua/>
6. Инновации, управление изменениями в организациях, управление знаниями [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bizbooks.com.ua/catalog/cat.php3?c=193&lang=1>
7. Державний фонд фундаментальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dffd.gov.ua/>
8. Генерация идей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://content.mail.ru/pages/p_27901.html
9. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://www.nbuv.gov.ua/>

10. Науковий вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gilleya_32/F4_doc.pdf

11. Наука і освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NIO/metod/sagk.htm.

12. Стратегия-понятия и определения. Классификация стратегий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stplan.ru/artcles/theory/strategy.htm>.

13. Філософська думка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : http://dumka.bo.ua/books_hf.htm.

1. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Геокультура як спосіб мислення і буття

1. Предметна визначеність буття
2. Культура як спосіб суб'єктивно-належного буття людини
3. Геокультурна сутність світу людини
4. Геокультурний вимір світогляду

Ключові терміни та поняття: предмет, об'єкт, суб'єкт, істина, правда, культура, природа, субкультура, контркультура, антикультура, геокультура, основне питання геокультури, мета діяльності, сенс життя, глузд, геокультурний суб'єкт, суб'єкт діяльності, світогляд, міф, релігія, філософія.

Мета: розкрити сутність геокультурного буття.

Завдання: з'ясувати понятійний інструментарій, за допомогою якого досягають поставленої мети.

Контрольні запитання для визначення рівня засвоєння знань аспірантами

(До першого питання)

1. Що таке предмет? Чим предмет відрізняється від об'єкта? Наведіть приклади предметного визначення буття.
2. Чи може предмет бути багатооб'єктивним? Відповідь обґрунтуйте.
3. Що таке суб'єкт? Чи може об'єкт існувати без суб'єкта і суб'єкт без об'єкта?
4. Чим визначається предмет будь-якої пізнавально-практичної діяльності людини?
5. У чому полягає предметна визначеність вашої фахової діяльності?
6. Що таке істина і правда? У чому полягають їх критерії?
7. Що таке мудрість? Чим вона відрізняється від науки? Чи можна погодитися з думкою, що мудрим є той, хто багато знає?
8. Прокоментуйте міркування Г. Сковороди в трактаті «Жена Лотова» стосовно розрізнення між учепим і мудрим: «Учений премного жрет. Мудрый мало яст со вкусом. Ученость, прожерство – то же. Мудрость же и вкус есть то же».

9. Як ви розумієте слова Т. Шевченка: «В своїй хаті її своя правда»?

10. З погляду мудрості, яке з наведених висловлювань є для вас більш прийнятним:

«У стадах немає нічого хорошого, навіть якщо вони біжать услід за тобою» (Ф. Ніцше);

«Мудрість полягає в тому, щоб говорити істину і прислухатися до голосу природи, вчиняти згідно з нею» (Геракліт)?

11. Що таке природа? Що означає «пізнати природу» чогось?

12. У чому полягає основний закон природи? Чи можна в усьому покладатися на природу?

13. Чим культура принципово відрізняється від природи?

(До другого питання)

1. Які підходи до визначення феномена культури вам відомі? Визначте їх позитивні сторони та недоліки. Який з них є, на вашу думку, найприйнятнішим? Чому?

2. Чим, на ваш погляд, викликана розбіжність у розумінні феномена культури? У яких відомих вам значеннях уживають слово «культура»?

3. Чи доречно вживати поняття «сільськогосподарська культура»? Свій погляд обґрунтуйте.

4. Чи правомірним є поділ культури на матеріальну і духовну? Ваше ставлення до цього?

5. Чи тотожними є поняття «фахова майстерність» і «культура виробництва»?

6. Що таке сенс життя? Що є сенсом вашого життя?

7. Що таке загальнолюдські цінності? Який їх критерій? Наведіть приклади загальнолюдських цінностей.

8. Що таке субкультура? Чи може субкультура бути контркультурою або антикультурою?

9. Які субкультури вам відомі в Україні? Чи є серед них такі, які претендують на роль контркультури?

10. Чи можна науковими засобами розкрити сутність культури? Своє бачення питання аргументуйте.

11. Чи правомірний класово-партійний підхід до розуміння феномена культури?

12. У чому полягає принципова відмінність культури від цивілізації? Чому ця відмінність у нинішніх умовах становить проблему глобального масштабу?

(До третього питання)

1. У якій роботі Є. Маланюка й у якому значенні вжито поняття «геокультура»?

2. Що означає поняття «геокультурна цілісність буття»?

3. Через які категорії розкривається зміст геокультури?

4. Чи тотожними є, на ваш погляд, такі, наприклад, поняття, як «політична культура» і «політичне становище геокультури»?

5. Що таке «природа» в геокультурному вимірі?

6. Що таке «культура» в геокультурному вимірі?

7. У чому полягає основне питання геокультури? Розкрийте зміст його ключових понять.

8. Що таке мета діяльності? Чим вона відрізняється від сенсу життя?

9. Чи може мета діяльності бути сенсом життя? Відповідь обґрунтуйте.

10. Яку працю називають «сізіфовою працею»? Чи може Сізіф, засуджений богами на довічне викочування каменю на гору, бути щасливим?

11. Чи завжди культура має статус геокультури? Свій погляд обґрунтуйте конкретними прикладами.

12. Що таке геокультурний суб'єкт? Чим він відрізняється від суб'єкта діяльності?

13. Як ви розумієте такі поняття, як «людина праці», «людина науки», «людина мистецтва» тощо? У якому статусі людини ви себе ідентифікуєте?

14. Що таке культура відкритого і культура закритого типу? Наведіть приклади таких культур.

(До четвертого питання)

1. Що таке світогляд? У чому полягає його геокультурна сутність?

2. Які структурні елементи включає світогляд? У чому полягає їх світоглядна значущість?

3. Які геокультурні форми світогляду вам відомі? За якими критеріями їх розрізняють?

4. Які геокультурні форми світогляду за ціннісною орієнтацією вам відомі? З якою з них ви ідентифікуєте себе?

5. Чим воля до сенсу життя відрізняється від волі до мети діяльності? Проілюструйте цю відмінність конкретними прикладами.

6. Якими основними рисами характеризується міфологічний світогляд? Чи є міфологізація дійсності в сучасному житті?

7. Що таке міф? Що є спільного і в чому полягає відмінність між міфом і казкою?

8. Що таке міфологічні боги з погляду сучасної науки? Чи вірила людина міфологічної культури в надприродні сили?

9. У чому полягає сутність релігійного світогляду? Чим він відрізняється від міфології?

10. Що таке філософія? У чому полягає її геокультурна сутність?

11. Що є основним питанням філософії? Чим основне питання філософії відрізняється від основного питання геокультури?

12. Що є спільного і відмінного між філософією та релігією?

Рекомендована література

1. Бенє Ж.-М. Роздуми про мудрість / Ж.-М. Бенє. — Київ: Ніка-Центр, 2003. — 168 с.
2. Гаврилюк Ю.М. Філософія вітчизняної культури: навч.-метод. посіб. / Ю.М. Гаврилюк. — Харків: ХНАУ, 2002. — 46 с.
3. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / В. Гейзенберг; сост. А.В. Ахутин; общ. ред. и вступ. ст. Н.Ф. Овчинникова; пер. с нем. — Москва: Прогресс, 1987. — 368 с.
4. Гессен Й. Сене життя / Йоганнес Гессен; пер. із нім. М. Маурітсона. — Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. 136 с. — (Християнські філософи).
5. Гуревич П.С. Культурология: учеб. пособие / П.С. Гуревич. — Москва: Знание, 1996. — 288 с.
6. Загріїчук І.Д. На межі національних культур / І.Д. Загріїчук. — Харків: УкрДАЗТ, 2006. — 260 с.
7. Євтушенко М.Д. Геокультурний потенціал агропромислового комплексу України: монографія / М.Д. Євтушенко [та ін.]. — Харків: ХНАУ, 2005. — 488 с.

8. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступ. ст. М.Т. Яценка. — Київ: Либідь, 1994. — 384 с.

9. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. — Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 367 с.

10. Лекторский В.А. Субъект, объект, познание / В.А. Лекторский. — Москва: Наука, 1980. — 357 с.

11. Маланюк С. Нариси з історії нашої культури / С. Маланюк. — Київ: Обереги, 1992. — 80 с.

12. Попович М. Бути людиною / М. Попович. — Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — 223 с.

13. Стейнберг Д. Філософія для життя. Пізнати себе краще / Деніс Стейнберг; пер. з ісп. В. Сахно. — К.: Культурна Асоціація «Новий Акрополь», 2014. — 170 с.

14. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / В. Франкл; пер. с англ. и нем.; общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева. — Москва: Прогресс, 1990. — 368 с.

Тема 2. Історичні форми філософського самовизначення західноєвропейського геокультурного суб'єкта

1. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Античності.
2. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Середньовіччя.
3. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Ренесансу та суб'єкта діяльності Нового часу.
4. Проблема самовизначення геокультурного суб'єкта в німецькій класичній філософії.

Ключові терміни та поняття: поліс, логос, космос, космологізм, софістика, платонізм, аристотелізм, стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм, неоплатонізм, апологетика, патристика, схоластика, номіналізм, реалізм, універсалії, теологія, теоцентризм, креаціонізм, провіденціалізм, персоналізм, антропоцентризм, гуманізм, гуманістичний неоплатонізм, титанізм, макіавеллізм, утопізм, раціоналізм, природоцентризм, трансцендентальний геокультурний суб'єкт, категоричний імператив, логоцентричний суб'єкт діяльності, марксизм, соціоцентричний суб'єкт діяльності.

Мета: розкрити сутність і основні етапи становлення й розвитку філософії західноєвропейського геокультурного суб'єкта.

Завдання: з'ясувати особливості геокультурних умов та філософських доктрин, під впливом яких формувалися відповідні історичні типи західноєвропейського геокультурного суб'єкта.

Контрольні запитання для визначення рівня засвоєння знань аспірантами

(До першого питання)

1. Що являє собою античний поліс? Що становить його економічну основу?
2. Чим зумовлена геокультурна специфіка античної філософії і чи існує взаємозв'язок між нею та соціально-політичним життям поліса?
3. Що таке античний Космос? Якими атрибутивними рисами він характеризується?
4. У чому полягає геокультурна сутність першооснов Космосу – води, повітря, вогню тощо?
5. Чи існує зв'язок між вимогою Сократа «Пізнай самого себе» з положенням Протагора «Людина – міра всіх речей»? Прокоментуйте ці положення.
6. Визначте предмет античної філософії й охарактеризуйте її парадигмальні риси.
7. У чому полягає сутність античного геокультурного суб'єкта? Сформулюйте його основне питання.
8. Чи тотожними в античну епоху були поняття мудрості й філософії? Свою позицію обґрунтуйте.
9. Які основні етапи пройшла у своєму розвитку антична філософія? Чим зумовлена їх зміна?
10. У чому полягає особливість еліністичного етапу розвитку античної філософії? Назвіть його основні філософські школи.
11. Що є спільного і в чому полягає відмінність між платонізмом і неоплатонізмом?

(До другого питання)

1. У чому полягає принципова відмінність середньовічної філософської парадигми від античної?
2. У чому полягає особливість середньовічної картини світу?

3. Дайте визначення середньовічної філософії й охарактеризуйте її парадигмальні риси.

4. У чому полягає особливість середньовічного геокультурного суб'єкта? Сформулюйте його основне питання.

5. Чим геокультурний суб'єкт Середньовіччя принципово відрізняється від геокультурного суб'єкта Античності?

6. Що в геокультурному вимірі означає принцип творення світу з «нічого»? Як його пояснює теологія?

7. Які основні етапи проходить у своєму розвитку середньовічна філософія? Визначте їх хронологічні рамки.

8. У чому полягає сутність середньовічної апологетики?

9. Що таке патристика? Яка її роль у становленні християнської доктрини?

10. Що таке схоластика? Яка її роль у Середні віки?

11. Які напрями схоластики вам відомі? У чому полягає їх сутність?

(До третього питання)

1. Які геокультурні причини зумовили філософію Ренесансу?
2. Визначте предмет ренесансної філософії й охарактеризуйте її парадигмальні риси.
3. У чому полягає сутність ренесансного геокультурного суб'єкта? Чим він відрізняється від попередніх типів геокультурних суб'єктів?
4. Сформулюйте основне питання ренесансного геокультурного суб'єкта.
5. Якого характеру набуває неоплатонізм в епоху Ренесансу?
6. Чи можна ренесансний гуманізм розглядати як титанізм? У яких формах він виступає?
7. Що таке модифіковані форми Ренесансу? Наведіть приклади таких форм.
8. У чому полягає принципова відмінність картини світу Нового часу від аристотелівської картини світу?
9. Які методологічні засади були закладені наукою Нового часу?
10. Як ви розумієте висловлювання Ньютона «Я не вигадую гіпотез»?
11. Що надихало представників науки Нового часу на пізнання природи?

12. У чому полягає головна особливість філософії Нового часу? Чим вона була зумовлена?

(До четвертого питання)

1. Якими основними рисами характеризується німецька класична філософія? Кого з її представників ви знаєте?
2. У чому полягає основна суперечність німецької класичної філософії?
3. У чому полягає сутність «коперниканського перевороту» в філософії І. Канта?
4. Яку модель геокультурного суб'єкта обґрунтував І. Кант?
5. Сформулюйте основне питання геокультури стосовно філософії І. Канта.
6. У чому полягає категоричний імператив І. Канта?
7. Що таке «явище» і «річ у собі» у філософії І. Канта?
8. У чому полягає основний принцип філософії Г. Гегеля?
9. У чому полягає сутність марксистської філософії?
10. Що, за К. Марксом, є джерелом суспільного розвитку?
11. Чи можна погодитися з тезою К. Маркса: буття визначає свідомість? Свій погляд обґрунтуйте.

Рекомендована література

1. Адо П. Що таке антична філософія? / П'єр Адо; пер. з фр. С.Л. Йосипенка. – Київ: Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
2. Бубер М. Проблема человека / Мартин Бубер; пер. с нем. Н. Кушніра. – Київ: Ника-Центр, Вист-С, 1998. – 96с.
3. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / А.Я. Гуревич. – Москва: Искусство, 1984. – 350 с.
4. Рассел Бертран. История западной философии / Бертран Рассел; сокр. пер. с англ.; общ. ред. и послесл. проф. В.Ф. Асмуса – Москва: Изд-во иностр. лит. – 1959. – 935 с.
5. Скирбекк Г. История философии: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Г. Скирбекк, Н. Гилье; пер. с англ. В.И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского. – Москва: ВЛАДОС, 2001. – 800 с.
6. Тарнас Р. История западного мышления / Ричард Тарнас; пер. с англ. Т.А. Азаркович. – Москва: КРОН-ПРЕСС, 1995. – 448 с.
7. Татаркевич В. История философии / Владислав Татаркевич; пер. з пол. А. Шкраб'юка. – Львів: Свічадо, 1997. – Т. 1–3.

Тема 3. Історичні форми філософського самовизначення українського геокультурного суб'єкта

1. Геокультурні витoki та особливості філософської думки геокультурного суб'єкта Русі (Київської).
2. Українська релігійно-філософська думка XIV – XVI ст. і проблема геокультурного суб'єкта.
3. Геокультурна спрямованість філософії українського Бароко.
4. Геокультурна проблематика філософії українського Романтизму.
5. Особливості розвитку геокультурної проблематики в українській філософії кінця XIX – початку XXI ст.

Ключові терміни та поняття: Русь, Україна, Мала Русь, Велика Русь, явище двох культур, любомудріє, смиреномудріє, києвоцентризм, агіографія, ісихазм, ареопагізм, богомильство, полемічна література, братства, Бароко, Романтизм, серце, макрокосм, мікркосм, «нерівна рівність», «середня праця», «філософія серця», екзистенціалізм, фемінізм, кларнетизм, конкордизм, ідеологізація, соціалістичний реалізм, синергетизм, голізм.

Мета: розкрити сутність основних етапів становлення та розвитку українського геокультурного суб'єкта.

Завдання: з'ясувати роль соціально-політичних умов, філософських та релігійних ідей у процесі формування філософії українського геокультурного суб'єкта.

Контрольні запитання для визначення рівня засвоєння знань аспірантами

(До першого питання)

1. Якими особливостями характеризується географічне положення Русі-України і як вони вплинули на процес розвитку її культури?
2. Як називалася давньоукраїнська держава? Чому?
3. Які концепції терміна «Русь» вам відомі? Яка з них є, на ваш погляд, найприйнятнішою? Чому?
4. Які вам відомі тлумачення терміна «Україна»? Яке з них є для вас прийнятним?

5. Чи тотожними є терміни «Русь», «Мала Русь», «Україна», «Велика Русь»?
6. Чим відрізняється *п'яганська* культура від *п'яганської*?
7. Що таке явище двох культур? Коли й у зв'язку з чим воно вперше виникає в Україні?
8. Які визначення предмета філософії побутували в киеворуській культурі?
9. Чи тотожними є поняття «культура Русі (Київської)» і «києворуська культура»?
10. У чому полягає і як вирішується основна проблематика киеворуської культури?
11. З якого часу слід вести відлік історії української філософії?
12. Як вирішувалася проблема єдності світу в киеворуській культурі?
13. Як розв'язувалася проблема соціальних суперечностей у киеворуській культурі?

(До другого питання)

1. У чому полягає особливість геокультурного становища України в XIV – XVI ст.?
2. Якими були становище та роль православної церкви в соціально-політичному житті України XIV – XVI ст.?
3. Яким був стан освіти в Україні XIV – XVI ст.?
4. Коли в Україні виникають навчальні заклади вищого типу? Чим вони відрізнялися від середньої школи?
5. Чим зумовлена Берестейська унія і якою була її мета? Ваше ставлення до неї.
6. Які релігійно-філософські ідеї мали місце в Україні XIV – XVI ст. і якою була їх роль у формуванні українського геокультурного суб'єкта?
7. У чому полягає явище двох культур в Україні кінця XVI ст.?
8. Коли виникають братства в Україні і в чому полягає їх геокультурна роль?
9. Як позначився вплив релігійно-конфесійних ідей на менталітет українців у XIV – XVI ст.?
10. Чим була викликана полемічна література в Україні? Кого ви знаєте з її представників?

(До третього питання)

1. У чому полягає особливість геокультурного положення України в XVII ст.?
2. Розкрийте зв'язок між соціально-політичним розвитком України XVII – XVIII ст. і культурою Бароко.
3. Як визначається предмет філософії українського Бароко?
4. Що є спільного і в чому полягає відмінність у культурах українського та західноєвропейського Бароко?
5. Чим титанізм українського Бароко відрізняється від ренесансного титанізму Європи?
6. Як слід розуміти принцип безпачальної істини в українському Бароко?
7. У чому полягає особливість українського барокового еросу?
8. Що таке «серце» у філософії Г. Сковороди? Як ви розумієте його вимогу пізнати себе? Чим вона відрізняється від аналогічної вимоги Сократа?
9. Як ви розумієте сутність «нерівної рівності» Г. Сковороди?
10. Як ви розумієте мандрування як спосіб життя Г. Сковороди? Чи існує зв'язок між ним і висловлюванням Г. Сковороди «Світ ловив мене, але не спіймав»?
11. Яких рис набуває принцип апітеттики в українському Бароко?

(До четвертого питання)

1. У чому полягає особливість явища двох культур в Україні XIX ст.?
2. Назвіть ідейні джерела «філософії серця». Кого ви знаєте з її представників?
3. Чим зумовлено виникнення «філософії серця»? Чому вона отримала таку назву?
4. Де і коли виникає перший осередок романтизму в Україні? Які ще осередки романтизму в Україні XIX ст. вам відомі?
5. Дайте визначення предмета «філософії серця».
6. Якими рисами характеризується філософія українського геокультурного суб'єкта романтизму?
7. У чому полягає основна ідейна спрямованість діяльності Кирило-Мефодіївського братства?
8. Що є спільного і в чому полягає відмінність у поглядах на Україну М. Гоголя й Т. Шевченка?

9. Які методи в підході до дійсності використовують у своїй творчості М. Гоголь і Т. Шевченко? У чому полягає сутність цих методів?

10. Як формулює основне питання геокультури П. Юркевич?

(До п'ятого питання)

1. Назвіть ідейні витoki екзистенційно-романтичного напрямку в українській філософії початку ХХ ст.

2. У чому полягає особливість екзистенційно-романтичного напрямку в українській філософії початку ХХ ст.? Назвіть його представників.

3. У чому полягає правда серця у представників екзистенційно-романтичної філософії?

4. Яких форм набуває індивідуалізм у творчості О. Кобилянської, Лесі Українки, Н. Кобринської?

5. Як ви розумієте гасло українських модерністів «Мистецтво для мистецтва»?

6. Прокоментуйте гасло М. Хвильового «Геть від Москви».

7. Які філософські напрями, крім екзистенційно-романтичного, розвивалися в Україні на початку ХХ ст.?

8. Що означає «ідеологізація філософії»? Чому вона стала можливою в СРСР?

9. Які, на ваш погляд, ідейно-теоретичні положення марксизму сприяли ідеологізації філософії?

10. Які науки були найбільш ідеологізовані? У чому полягає ідеологізація біології?

11. Які положення марксизму не знайшли підтвердження історією?

12. У чому полягає особливість сучасного розвитку філософії в Україні?

Рекомендована література

1. Барабаш Ю.Я. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко / Ю.Я. Барабаш; передм. В. Панченка. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 744 с.

2. Гаврилюк Ю.М. Філософія вітчизняної культури: навч.-метод. посібник / Ю.М. Гаврилюк. – Харків: ХНАУ, 2002. – 46 с.

3. Грэхэм Л.Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе / Л.Р. Грэхэм; пер. с англ. – Москва: Политиздат, 1991. – 480 с.

4. Дві Русі / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ: Факт, 2003. – 496 с.

5. Історія української філософії: підруч. – Київ: Академвидав, 2008. – 624 с. (Альма-матер).

6. Кримський С.Б. Під ситнатурою Софії / С.Б. Кримський. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

7. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. Попович. – Київ: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.

8. Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ: ПрАТ «Українська прес-група», 2011. – 800 с.

9. Україна Incognita / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ: Українська прес-група, 2004. – 400 с.

10. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Л. Ушкалов. – Київ: Факт-Наш час, 2006. – 284 с. – (Сер. «Висока поліція»).

Тема 4. Геокультурні засади наукового пізнання

1. Пізнання та форми знання.

2. Структура наукового знання.

3. Принципи наукового пізнання геокультурного суб'єкта.

4. Методи наукового пізнання.

5. Філософсько-методологічні концепції науки.

6. Геокультурна стратегія сучасного наукового мислення.

7. Філософія землі як геокультурного суб'єкта.

Ключові терміни та поняття: пізнання, знання, наука, паранаука, форми чуттєвого пізнання, форми логічного пізнання, явище, сутність, емпіричний рівень пізнання, теоретичний рівень пізнання, проблема, принципи наукового пізнання, метод, методологія, методика, проєкт, ноосфера, верифікація, фальсифікація, парадигма, наукова революція, методологія дослідницьких програм, епістемологічний анархізм, наратив, самоорганізація, біфуркація, нелінійна динамічна система, антропний принцип, складка, ребро, агрокультура, земля, агрокультурний суб'єкт.

Мета: розкрити сутність науки як специфічної форми когнітивної діяльності, її геокультурну спрямованість у світлі сучасних філософсько-методологічних досліджень наукового пізнання.

Завдання: з'ясувати структуру сучасного наукового знання, його форми, засадничі принципи та методи їх реалізації, розглянути крізь призму основного питання геокультури з урахуванням проблематики агрокультурного суб'єкта.

Контрольні запитання для визначення рівня засвоєння знань аспірантами

(До першого питання)

1. Що таке пізнання і що таке знання? Які форми знання вам відомі?
2. Що таке наука? Чи можна дати визначення науки? Свій погляд обґрунтуйте.
3. Чи має, на ваш погляд, право існувати таке жартівливе визначення науки: «Наука є те, чим займаються науковці у вільний від роботи час»?
4. Які концепції виникнення науки вам відомі? Яка з них для вас є прийнятною? Чому?
5. Чим наукове знання відрізняється від інших форм знання?
6. Які етапи розвитку проходить наука? У чому полягає їх специфіка?
7. Чим неокласична наука відрізняється від класичного стану її розвитку?
8. У чому полягає принципова відмінність постнеокласичної науки від попередніх типів наукової раціональності?
9. Чому, на ваш погляд, саме європейська наука посіла провідне місце у світі?
10. Які види класифікації наук вам відомі?
11. Що таке паранаука? Наведіть приклади паранауки. Як співвідносяться наука й паранаука?

(До другого питання)

1. Що таке явище і сутність? У чому полягає їх особливість?
2. У яких формах функціонує чуттєве пізнання? У чому полягає їх специфіка?
3. У яких формах здійснюється логічне пізнання? Яка їх особливість?

4. Що таке науковий факт? Наведіть приклади наукових фактів.

5. Що таке закони природи? Чи може людина створювати або змінювати закони природи?

6. Що таке гіпотеза? Чим вона відрізняється від гадки?

7. Що таке теорія? Чим вона відрізняється від гіпотези?

8. Що таке проблема? Які форми постановки проблем вам відомі?

9. Проаналізуйте відомий софізм: «Позичальник уже нічого не винний, оскільки став іншим». Чи можна його розглядати як особливу форму постановки проблеми? Відповідь обґрунтуйте.

10. Згідно з Гераклітом, усе тече і все змінюється, тому в одну й ту саму річку неможливо ввійти двічі. Чи можна вважати цей висновок Геракліта єдиною можливістю?

11. У чому полягає сутність апорії Зенона Елейського?

(До третього питання)

1. Що таке принцип пізнання? У чому полягає його специфіка? Чим принцип пізнання відрізняється від закону?
2. Як слід розуміти «боротьбу» в природі? Чи можна вважати боротьбу єдиним джерелом саморозвитку?
3. Що таке суперечність? Які види суперечностей вам відомі?
4. Що таке антагоністичні суперечності? Чи існують антагоністичні суперечності в природі?
5. Що таке «якість» як філософська категорія? Чи існує багатоякісність предметів?
6. Чи можна вважати якість і міру тотожними поняттями?
7. Що таке стрибок? Які типи стрибків вам відомі?
8. Що таке соціальна реформа і соціальна революція? Що в них є спільного та відмінного?
9. Які типи соціальної реформи й соціальної революції вам відомі?
10. Чи можна погодитися, що все існуюче підлягає у своєму розвитку тріаді?
11. Як слід філософськи розуміти категорію «заперечення»?
12. Який характер має зв'язок між причиною та наслідком?
13. Чи може наслідок впливати на причину, що його породила?
14. Чим детермінізм відрізняється від індетермінізму?

15. Чи існує абсолютна необхідність і абсолютна випадковість?
16. Що таке свобода? Чи можна погодитися із твердженням, що свобода є пізнаною необхідністю?
17. Через які засадничі положення розкривається принцип прагматизму?
18. У чому полягає «принцип Пірса»?
19. У чому полягає принцип інструменталізму Д. Дьюї?
20. У чому полягає принцип герменевтичного кола?
21. У чому полягає принцип геокультурної цілісності буття?

(До четвертого питання)

1. Що таке метод у геокультурному вимірі пізнання? Як класифікують методи наукового пізнання?
2. Які методи використовують в емпіричних дослідженнях?
3. Що є спільного і в чому полягає відмінність між методом спостереження і методом експерименту?
4. Що є спільного і відмінного між індукцією й аналогією?
5. На які методи спирається теоретичне пізнання?
6. Які методи відносять до загальнологічних методів пізнання?
7. Що таке дедукція, чим вона відрізняється від індукції? Наведіть приклади дедуктивного умовиводу.
8. Що таке індукція? Які види індукції вам відомі?
9. На основі якого методу здійснюється передбачення наукового факту?
10. На основі якого методу І. Ньютон сформулював закон унесвітнього тяжіння?
11. Який спосіб мислення лежить в основі узагальнення?
12. Які з наведених міркувань є правильними:
 - а) якщо А, то В; А; значить, В;
 - б) якщо А, то В; В; значить, А;
 - в) якщо А, то В; неправильно В; значить, неправильно А.
 - г) якщо А, то В; неправильно А; значить, неправильно В.

(До п'ятого питання)

1. Що таке методологія, чим вона відрізняється від методики?
2. Які функції науки позитивісти вважали вирішальними?
3. Яке місце в структурі наукового знання О. Конт відводив філософії?

4. Що таке досвід у філософії науки Е. Маха?
5. Як слід розуміти твердження Л. Вітгенштейна: «Філософія не теорія, а діяльність»?
6. У чому полягає сутність методу верифікації логічних позитивістів?
7. Що розуміє Т. Кун під «нормальною наукою»?
8. У чому полягає сутність методу «фальсифікації» К. Поппера?
9. Що таке «дослідницька програма» І. Лакатоса?
10. У чому полягає сутність «епістемологічного анархізму» П. Фокерабенда?

(До шостого питання)

1. Чим, на вашу думку, зумовлено зростання в кінці ХХ ст. і на початку ХХІ століття популярності постмодерністської філософії?
2. На яких основних методологічних принципах ґрунтується постмодерністська філософія науки?
3. Що таке наратив у постмодерністській філософії та в чому полягає його постмодерністська критика?
4. Які критерії легітимації новітнього наукового знання висувують представники постмодерністської філософії?
5. Як розуміють наукову істину в постмодерністській філософії?
6. Яку роль в постмодерністській філософії відіграє поняття складки?
7. Що означає поняття складки як «речі-на-собі»?
8. Розкрийте багатозначність поняття складки.
9. Що означає поняття ребра?
10. Як співвідносяться складка і ребро?
11. У чому полягає геокультурна сутність проекту як мети наукового пізнання?
12. У чому полягає геокультурна сутність ноосфери?

(До сьомого питання)

1. У чому полягає геокультурна сутність сільськогосподарської науки? Чи доречно відносити її до існуючих підрозділів науки?
2. У чому полягає специфіка аграрної праці? Чим вона відрізняється від промислового виробництва?

3. Що таке агрокультура? Якими специфічними рисами вона характеризується?
4. Чи можна у світлі геокультурного підходу погодитися з положенням класичної політекономії, що праця – єдине джерело додаткової вартості?
5. Що таке агрокультурний суб'єкт? Чим він відрізняється від аграрного суб'єкта діяльності?
6. Чи тотожними в геокультурному вимірі є поняття землі, ґрунту, території?
7. Чи може земля існувати без людини як геокультурного суб'єкта? Свою позицію обґрунтуйте.
8. Чи може земля бути товаром? Як у світлі геокультурного підходу слід розуміти сутність аграрної реформи в Україні?
9. Що слід приватизувати: землю чи продукти землі? Що є продуктом землі?
10. Хто в Україні має бути агрокультурним суб'єктом?

Рекомендована література

1. Геокультурний потенціал агропромислового комплексу України / М.Д. Євтушенко [та ін.]. – Харків: ХНАУ, 2005. – 488 с.
2. Грязнов Б.С. Логика. Рациональность. Творчество / Б.С. Грязнов. – Москва: Наука, 1982. – 256 с.
3. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
4. Лук'янець В.С. Світоглядні імплікації науки / В.С. Лук'янець [та ін.]. – Київ: ПАРАПАН, 2004. – 408 с.
5. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича, Ю.В. Сачкова; пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1986. – 432 с.
6. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури / А.В. Свідзинський. – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2009. – 696 с.
7. Семеник Е.П. Філософія сучасної науки і техніки / Е.П. Семеник, В.П. Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с.
8. Цехмістро І.З. Голістична філософія науки: навч. посіб. / І.З. Цехмістро; за літ. ред. проф. Л.В. Ушкалова. – Харків: Акта, 2003. – 279 с.

9. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд; общ. ред. и вступ. ст. И.С. Нарского; пер. с англ. и нем. – Москва: Прогресс, 1986. – 542 с.
10. Штанько В.И. Философия и методология науки: учеб. пособие для аспирантов и магистрантов естественно-научн. и техн. вузов. / В.И. Штанько. – Харьков: ХНУРЭ, 2003. – 348 с.

СЛОВНИК КЛЮЧОВИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Автаркія (грец. *autarkeia* – самовдоволення) – життєвий ідеал киренаїків і стоїків, що полягає в незалежності мудреця від речей зовнішнього світу і людей.

Автохтони (грец. *autos* – сам і *chthon* – земля) – народжені самою землею; корінні жителі краю.

Агіографія (грец. *hagios* – святий і *графия* – «життя святих»; вид церковної літератури, життєпис людей, яких церква оголосила святими).

Агностицизм (грец. *agnostos* – непізнаний) – учення, що заперечує можливість пізнання об'єктивного світу.

«Азіатський ренесанс» – висунута Миколою Хвильовим концепція циклічного розвитку всесвітньої історії людства, згідно з якою новий потужний імпульс вичерпаним Європою творчим силам має надати накопичена століттями духовна енергія Сходу, і провідна роль у цьому процесі («оазис азіатського ренесансу») судилася саме Україні.

Аксіологія (грец. *axia* – цінність і *logos* – учення) – учення про цінності; філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне тощо.

Антронний принцип (грец. *antropos* – людина) – принцип, згідно з яким процес еволюції Всесвіту здійснюється в напрямку утворення дедалі складніших і впорядкованіших систем включно з людиною, яка відповідно до квантової теорії вимірювання є суб'єктом, котрий до визначає стан світу, зменшуючи тим самим його ентропію.

Антропологія філософська (грец. *anthropos* – людина і *logos* – учення) – філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм (грец. *anthropos* – людина і *centrum* – центр) – філософський принцип, згідно з яким людину вважають центром Всесвіту її метою всіх здійснюваних у ньому подій.

Апологети (грец. *apologeomai* – захищаю) – ранньохристиянські письменники-філософи (Іустин, Тертуліан, Оріген) II–III ст., які у своїх працях (*апологіях*) захищали принципи християнства від критики з боку пехристиянських, язичницьких правителів і вчених.

Апологетика (грец. *apologeomai* – захищаю) – галузь християнського богослов'я, що обґрунтовує християнське віровчення.

Апріоризм (лат. *a priori* – з попереднього) – пізнання апріорі, тобто на основі знання, наявного у свідомості до досвіду.

Ареопагітизм – учення першого єпископа Афін Діонісія Ареопагита (I ст. н.е.), що складається з низки трактатів та десяти листів, авторство яких викликало сумнів ще в часи Відродження, оскільки насправді вони були написані в другій половині V ст.

Аристотелізм – філософський напрям, що ґрунтується на вченні Аристотеля (384 – 322 рр. до н.е.); філософська основа сучасної католицької неосхоластики.

Бароко (від лат. *Perola Barroco* – незвичайної, дивної, химерної форми перлина, що переливалася і сяяла всіма кольорами веселки) – стиль у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVIII ст., для якого характерні прагнення до вродистості, вражаючих ефектів, динамічність композиції й декоративна пишність.

Бичівництво (від *бич*, *баниг*, *канчук*, яким бичівники побивали себе до крові) – зароджений у XIII ст. в Італії містичний рух в Україні XIV – XVI ст., прихильники якого причину зла вбачали в бездіяльності церкви, а тому закликали самих людей стати на мученицький шлях Христа і тим відвернути від себе гнів Божий.

Біфуркація (лат. *bifurcus* – роздвоєний) – фундаментальний механізм самоорганізації, згідно з яким чим складніша система, тим більш невизначений характер її еволюції. З посиленням нерівноваги система досягає «порога усталеності» (точки біфуркації), за яким принципово неможливо передбачити подальший напрям її розвитку.

Богомилство – релігійна течія, що виникла у Болгарії в X ст. і названа за іменем першого проповідника Богомила; поширена в Україні протягом XIII – XV ст. Її витоки пов'язують із давньоіранською ідеалістичною концепцією зороастризму про вічну боротьбу Добра і Зла, Бога і Сатанина.

Братства – громадські організації православних міщан України й Білорусії, що виникли в XV ст. з метою захисту своїх національно-релігійних інтересів.

Велика Русь – уся територія Руської держави за межами Малої Русі.

Верифікація (лат. *verus* – істинний і *facio* – роблю) – підтвердження. Поняття логіки й методології науки щодо встановлення істинності наукових тверджень шляхом їх емпіричної перевірки. У

логічному позитивізмі – принцип науково осмислених тверджень на засадах протоколів, що фіксують дані чуттєвого досвіду.

Геліоцентризм (грец. *Helios* – Сонце і лат. *centrum* – центр) – система поглядів, згідно з якою центром Всесвіту є Сонце.

Геокультура (грец. *ge* – земля і культура) – органічна цілісність Людини і Природи, єдність культури як способу суб'єктивно-належного буття Природи і Природи як способу об'єктивно-можливого буття людини.

Геокультурний мегапроект – світоглядний інтер'єр науки, що інтегрує природознавство в духовну роботу, спрямовану на збереження фундаментальних першооснов життя й людини.

Геокультурний суб'єкт – самоорганізована соціокультурна система, спосіб існування якої визначається розв'язанням основного питання геокультури; історичний індивідуум, що продукує та реалізує загальнолюдські цінності.

Герменевтика (грец. *hermeneutikos* – мистецтво тлумачення) – філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому вони існують, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію (Гермес у грецькій міфології був посередником між богами і людьми).

Гіпотеза (грец. *hypothesis* – основа, припущення) – наукове припущення, істинний зміст якого невизначений.

Глузд – міра ефективності реалізації мети чи сенсу життя.

Гносеологія (грец. *gnosis* – знання і *logos* – учення) – теорія пізнання, що вивчає форми та закономірності пізнавального процесу.

Гуманізм (лат. *humanitas* – людяність) – світогляд, який убачає найвищу цінність у людині. В епоху Відродження – ідейний напрям, який відстоював право на існування незалежної від релігії світської культури.

Гуманістичний неоплатонізм – основний ренесансний філософський принцип гуманістично перетвореного антично-середньовічного платонізму для обґрунтування і возвеличення стихійно-артистичного індивідуалізму людини, її живого відчуття сходження у вищий ідеальний і водночас цілком для неї доступний світ.

Дедукція (лат. *deductio* – виведення) – метод логічного виведення одиничного та особливого із загального.

Деконструкція – запропонований Ж. Дерріда специфічний постмодерністський принцип «прочитання» текстів, що полягає в розкладанні їх на певні смислові блоки та новому сполученні в нестандартних ситуаціях.

Дисипативна структура – структура, для підтримання якої потрібно більше енергії (інформації), ніж для підтримання більш простих структур, на зміну яким вона приходить.

Діалектика (грец. *dialegotai* – веду бесіду, міркую) – метод мислення, що ґрунтується на вченні про загальний взаємозв'язок і розвиток всього сущого.

Досвід – чуттєво-емпіричне знання світу.

Дослідницька програма – базисне поняття філософії науки І. Лакатоса для позначення комплексів теорій, розгорнутих на основі генетично пов'язаних принципів. Конкуренція дослідницьких програм – вирішальна рушійна сила зростання наукового знання.

Екзистенціалізм (лат. *existentia* – існування) – учення, у якому вихідні значення сущого (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина тощо) виводяться з існування (екзистенції) людини.

Екзистенція (лат. *existentia* – існування) – основна категорія екзистенціалізму, що означає внутрішнє буття людини, те непізнання, ірраціональне в людському «Я», що робить людину конкретною неповторною особистістю.

Емпіризм (грец. *empeiria* – досвід) – напрям у гносеології, представники якого визнають чуттєвий досвід джерелом знання і вважають, що зміст знання може бути представлений або описом цього досвіду, або зведенням до нього.

Емпіричне знання (грец. *empeiria* – досвід і знання) – рівень наукового пізнання, що безпосередньо спирається на дані чуттєвого досвіду, отримані за допомогою спостереження й експерименту.

Емпіріокритицизм – «критика досвіду», махізм – філософія «чистого досвіду», різновид позитивізму, що намагається обмежити філософію описом даних досвіду з метою вироблення «природного поняття про світ».

Епікуреїзм – засноване Епікуром (342/41–271/70 до н.е.) філософсько-етичне вчення, моральні чесноти якого пов'язуються з досягненням блаженства: спокійного, безтурботного й радісного стану духа – «розумної насолоди» як відсутності страждання.

Епістемологічний анархізм (грец. *episteme* – знання й *anarchia* – безвладдя) – методологічна позиція П. Фейєрабенда, згід-

но з якою прогрес науки потребує не стільки теоретичної та методологічної однаковості, скільки «проліферації» – спонтанного розростання й розмноження найдивовижніших версій, у тому числі й позанаукових форм знання.

Закон – найбільш повна форма вираження необхідних, повторюваних, істотних та загальних зв'язків між предметами і явищами світу.

Знання – результат пізнання, що характеризується усвідомленням істини.

Ідеалізм (франц. *idealisme*, від грец. *idea* – ідея) – філософський напрям, в основу якого покладено ідею, мислення, дух.

Ідеологізація – підміна сенсу життя абсолютизованою метою діяльності певного соціального суб'єкта, щодо якої все розглядається як засіб.

Ідея (грец. *idea* – буквально: «те, що видно», образ, начало) – форма мисленнєвого осягнення світу, що містить у собі розуміння мети та шляхів подальшого пізнання і практичного перетворення світу.

Індуктивізм (лат. *inductio* – наведення) – методологічна позиція, згідно з якою джерелом наукових узагальнень, а відтак нових знань у науці є індуктивні умовиводи на основі даних чуттєвого досвіду.

Індукція (лат. *inductio* – наведення) – форма умовиводу, що характеризується рухом знання від одиничного до загального.

Ірраціоналізм (лат. *irrationalis* – нерозумний, несвідомий) – учення, згідно з яким основою світу є щось позарозумне (воля, інстинкти), а джерелом пізнання – інтуїція, почуття.

Ісихазм (від грец. «ісихія» – спокій, німотність) – різновидність неоплатонізму, поширеного в Україні XIV–XVI ст., в основі якого лежить ідея безпосереднього єднання людини з Богом, що досягається самозаглибленням людини у свій внутрішній світ, наслідком чого є стан «просвітлення».

Істина – форма відповідності знань дійсності.

Історизм (лат. *historia* – історія) – методологія дослідження проблеми зростання наукового знання на основі історичного підходу як системи пізнавальних процедур та методів, спрямованих на виявлення й осмислення зовнішніх і внутрішніх чинників функціонування науки на різних етапах її розвитку.

Категоричний імператив (лат. *imperativus* – наказовий) – термін, запроваджений І. Кантом для позначення безумовного веління моральної свідомості будувати свою поведінку так, щоб її правила могли стати законом для діяльності всіх людей.

Кирило-Мефодіївське братство – таємна політична організація, утворена наприкінці 1845 – на початку 1846 рр., проіснувала до березня 1847 р. До неї входили 12 осіб і майже 100 підтримували з ними зв'язки та дружні стосунки. Основною метою братства було створення федерації вільних слов'янських республік.

Кларнетизм – філософія «відповідального серця», «серця – всесвіту» людини і стилю необароко 1917–1933 рр., спрямована на розв'язання суперечності між «старим» і «новим», між традицією і революцією шляхом поєднання їх вищою силою «світлоритму». Термін, запропонований Ю. Лавріненком і В. Баркою для позначення стильової якості синтетичної лірики раннього П. Тичини, походить від назви його збірки «Соняшні кларнети» (1918 р.).

Конвенціоналізм (лат. *conventio* – домовленість, угода) – методологія, згідно з якою вибір наукових теорій визначається домовленістю (конвенцією) між ученими, на основі їх теорій пізнавальної зручності, простоти, працездатності.

Конкордизм (лат. *concordia* – погодження, згода) – етико-філософська концепція В. Винниченка, викладена ним у трактаті «Конкордизм» (1938–1945 рр.) як спроба виробити, на противагу «московському комунізмові», нову мораль, що забезпечує погодження сил, а тому позбавлену ієрархії суспільного і природного, суспільного й індивідуального, недогматичну і нетоталітарну.

Кордоцентризм (лат. *cordis* – серце і *centrum* – центр) – релігійно-філософська концепція, згідно з якою центральне місце в процесі пізнання Бога відводиться не розуму, а серцю. На думку П.Д. Юркевича, кордоцентризм притаманний українській культурі, в якій переважають емоції, почуття, що образно виражаються словом «серце», а не раціональні докази.

Креаціонізм (лат. *creatio* – створення) – релігійне вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

«Критична теорія» Франкфуртської школи – програма й методологія представників франкфуртської школи, спрямована на обґрунтування соціально-практичної зумовленості як фактів дійсності, так і будь-якої теорії.

Критичний раціоналізм – філософія науки К. Поппера та його послідовників, згідно з якою критику (спростування; фальсифікацію) розуміють не прикладною процедурою, а фундаментальною методологічною складовою науки, що забезпечує її розвиток.

Культура (лат. *cultura* – обробляти, виховувати, доглядати) – сфера ціннісного, суб'єктивно-належного буття людини; сфера духовності, загальнолюдських цінностей, що визначають сенс життя.

Лисенкізм – пов'язане з іменем академіка Т.Д. Лисенка явище ідеологізації науки в біології, що характеризується боротьбою за «мічурінське вчення» проти вейсманістів-морганістів – прибічників німецького зоолога А. Вейсмана (1834 - 1914), який передбачив сучасні уявлення про дискретність генів та їх локалізацію в хромосомах, і американського біолога Т. Моргана, котрий обґрунтував хромосомну теорію спадковості.

Логічне пізнання – пізнання, що здійснюється у формі поняття, судження, умовиводу.

Логос (грец. *logos* – слово, поняття, розум, світовий закон) – за всіх відомих семантичних перевтілень несе в собі первісне значення «збирання до купи» – створення чи взяття до уваги послідовності понятійно складної сукупності.

Любомудріє – «софійне» розуміння філософського знання, що полягає не в пізнанні речей, а в осягненні їхнього сенсу, божественного задуму їх творення, через яке досягається проникнення в таємницю людського буття.

Макіавеллізм – політичне вчення Н. Макіавеллі (1649–1527), в якому обґрунтовано можливість досягнення благородної мети (об'єднання Італії, її добробут) будь-якими засобами; часто сприймається як безсоромна політика досягнення цілей, нехтуючи нормами моралі.

Макрокосм (грец. *macros* – великий і *kosmos* – устрій, Всесвіт) – універсум, світ у його об'єктивно можливій нескінченності.

Мала Русь – власне Русь, корінна Русь (іншими словами, метрополія стосовно решти земель Руської держави – Великої Русі) – землі сучасної України.

Матеріалізм – один з головних філософських напрямів, згідно з яким основу буття становить «матерія», а дух, свідомість розглядають як продукт її діяльності.

Мета діяльності – визначення наперед у мисленні результату конкретного виду діяльності; те, чого прагне досягти суб'єкт у процесі конкретної практики.

Метод (грец. *methodos* – шлях дослідження) – правило або сукупність правил (вимог), що регулюють пізнавально-практичну діяльність людини.

Методика – чітко регламентована сукупність прийомів, процедура практичної діяльності, що приводить до заздалегідь визначеного результату.

Методологічна свідомість – історично визначена форма канону мислення, стилю та підходу в дослідницькому процесі, засіб забезпечення в ньому необхідних раціональних стандартів і ціннісних механізмів вибору, селекції належного й побічного, підтримання заданих цільових орієнтацій.

Методологія (гр. *methodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання і *logos* – вчення) – а) учення про методи пізнання і діяльності; б) сукупність принципів і способів організації теоретичної та практичної діяльності.

Механіцизм – метод пізнання, що характеризується абсолютизацією законів механіки в поясненні світу.

Мікрокосм (грец. *micros* – малий і *kosmos* – світ) – складова Всесвіту; людина як віддзеркалення, символ, центр сили і розуму світу; внутрішній світ переживань людини – серце.

Міф (грец. *mythos* – розповідь, переказ) – історично перший тип світогляду, в якому одухотворено й персоніфіковано узагальнені сили та явища природи.

Міфологія (гр. *mythos* – розповідь і *logos* – учення) – а) наука про міфи; б) система міфів і міфологічна свідомість певного народу.

Мудрість (грец. *sophia*) – життя в істині сенсу, заради найвищої цінності.

Наратив (лат. *narrare* – розповідати, оповідати) – за Ж. Ліотаром, усі узагальнювальні пояснювальні системи (релігія, мистецтво, писана історія, наука), що стали організуючими засадами культури Нового часу (Модерну) і засобами легітимації (узаконення) знання, надання йому вигляду логічної завершеності й безумовної прийнятності.

Натурфілософія (лат. *natura* – природа і філософія) – філософія природи, система всеохоплюючих, здебільшого уможлиблюючих уявлень про світ.

Наука (грец. *episteme*, лат. *scientia*) – сфера людської діяльності, спрямованої на продукування й теоретичну систематизацію знань про дійсність.

Наука класична (XVII – XIX ст.) – характеризується прагненням пізнати предмет сам по собі, таким, яким він є у дійсності, незалежно від суб'єкта, засобів, операцій і прийомів його дослідження.

Наука некласична (перша половина XX ст.) – пов'язана з розробкою квантової релятивістської теорії, згідно з якою відкидає уявлення класичної науки про реальність саму по собі, узалежнює об'єкт наукового вивчення від характеру засобів, операцій і методів дослідження.

Наука постнекласична (починаючи з другої половини XX ст.) – окрім інструментального, враховує і соціокультурні чинники в науковому пізнанні.

Наукова картина світу – інтегральний образ світу, що складається в результаті синтезу знань, отриманих різними науками на відповідних стадіях їх історичного розвитку.

Наукова раціональність – сукупність теоретичних конструкцій, засобів пізнання, норм та ідеалів науки, що сприяють досягненню істини.

Наукова революція – період у розвитку науки, що характеризується перервністю та якісною новизною і пов'язаний зі зміною парадигм.

Нелінійна система – система, самоорганізація якої зумовлена не однолінійним причинно-наслідковим процесом, а є результатом випадкових накладань і перетинів, не пов'язаних між собою потоків подій; незначне випадкове збільшення зовнішнього впливу на них може викликати настільки потужні ефекти, що вони просто неспівмірні за своїми амплітудами з цими впливами.

Неоплатонізм (грец. *neos* – молодий і платонізм) – містично-теологічний напрям в античній філософії III – VI ст. (Плотин, Порфирій, Ямвлік, Прокл), в основі якого лежить учення про надрозумне божественне безособове Сдине, з якого шляхом еманції («переливання через край») виникає менш повне буття – Ум («Нус»), який своєю чергою породжує буття найменшої повноти – Душу

(«світову Душу»), що роздіблюється на окремі індивідуальні душі, охоплені небуттям (матерією, тілом).

Неопозитивізм – різновидність позитивізму. На відміну від своїх попередників неопозитивісти (М. Шлік, О. Нейрат, Р. Карнап, Л. Вітгенштейн, Б. Рассел) основне завдання філософії вбачали не в систематизації й узагальненні спеціально-наукового знання, а в діяльності з аналізу його мовних форм.

«Нерівна рівність» – філософський принцип Г. Сковороди, згідно з яким «рівність» людей визначається їхньою «нерівністю» – особистісною унікальністю і неповторністю, а не походженням та соціальним статусом.

Номіналізм (лат. *nomen* – ім'я, назва) – один із напрямків середньовічної схоластики, представники якого (Росселін, У. Оккам, Д. Скот) заперечували об'єктивне, поза свідомістю, існування універсалій (загальних понять), вважаючи їх лише суб'єктивними формами мислення.

Ноосфера (грец. *noos* – дух і *sphaira* – шар, небо) – поняття, запроваджене в науку на початку XX ст. (П. Тейяр де Шарден, Е. Леруа). Розроблялося В.І. Вернадським для позначення нового еволюційного стану біосфери, за якого вирішальним фактором розвитку постає розумна діяльність людини.

Об'єкт (лат. *objectum* – предмет) – те, на що спрямована пізнавально-практична діяльність суб'єкта.

Онтологія (грец. *ontos* – суще і *logos* – учення) – учення про буття, його фундаментальні принципи і категорії.

Основне питання геокультури – стосується того, якою повинна бути мета діяльності, щоб сепс життя мав глузд.

Пантеїзм (грец. *pan* – все і *theos* – Бог) – релігійно-філософське вчення, за яким Бог є безособовим початком, розлитим по всій природі, тотожним із нею.

Парадигма (гр. *paradeigma* – приклад, взірць) – система норм, базисних теоретичних положень, фундаментальних фактів і зразків діяльності, що визнаються всіма членами певного наукового товариства.

Паранаука (грец. *para* – біля і наука) – форма пізнавальної діяльності, що виникає як альтернатива або доповнення до існуючих видів наукового знання і характеризується невідповідністю загальноприйнятим критеріям побудови й обґрунтування наукових теорій.

Патерик (грец. *paterikon* від *pater* – батько, отець) – у православній літературі – збірник життєписів відомих ченців (чернець – патер); уперше з'явилися у Візантії в IV ст.

Патристика (лат. *patres* – батьки, отці) – сукупність богословсько-філософських доктрин християнських мислителів II – VIII ст., відомих як отці церкви.

Переднаука (IX ст. до н.е. – XVII ст. н.е.) – початкові наукові знання, що існували в цивілізаціях Сходу, у Стародавній Греції та християнському середньовіччі.

Персоналізм (лат. *persona* – особа) – філософський напрям, що розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність, а світ – як вияв творчої активності верховної особи – Бога.

Платонізм – учення Платона (427 – 347 рр. до н.е.) та його послідовників, що ґрунтується на твердженні про існування нерухомого й вічного світу надчуттєвих ідей, блідим відображенням яких є світ земних предметів, і які досягаються через пригадування їх безсмертною душею.

Позитивізм (лат. *positivus* – позитивний) – напрям у філософії та науці, представники якого справжнім знанням визнають лише результати конкретних наук, що спираються на емпіричний досвід.

Полемічна література (грец. *polemiikos* – войовничий) – сукупність пам'яток писемності теологічного та публіцистичного характеру, спричинених боротьбою між православною та католицькою церквами, що особливої гостроти набула в другій половині XVI – на початку XVII ст. у зв'язку із виходом у світ книги Петра Скарги «Про єдність костюла Божого під одним пастирем» (1577), яку сприймали за програму Берестейської унії (1596).

Поліс (грец. *polis* – місто, держава, суспільство, нація) – специфічне, притаманне Стародавній Греції (VIII – IV ст. до н.е.), утворення, що об'єднувало на політичній основі певну людську спільноту (афінян, македонян, коринтян та ін.) в невеликі вільні громадянські общини, які мали територіальний суверенітет, приймали власні закони і перебували під захистом своїх божеств.

Постмодернізм (лат. *post* – після і франц. *moderne* – сучасний) – буквально означає те, що після модерну; соціокультурна ситуація, ідейно-стилістичний та філософський напрям другої половини XX ст., для яких притаманні рефлексивність, іронія, грайлива суміш високих та низьких елементів, радикальний сумнів щодо на-

дійності наукових тверджень, намагання визволитися від колишніх обмежувальних практик.

Постпозитивізм (лат. *post* – після і позитивізм) – теорія в сучасній філософії науки, що склалася в 60 – 70 рр. XX ст. як спроба подолати деякі найбільш одіозні недоліки неопозитивізму: а) повне заперечення позитивної ролі філософії («метафізики»); б) антиісторизм – аналіз знання лише в його завершених результатах; в) абсолютизацію ролі логіко-математичних методів аналізу науки.

Правда (давньослов'ян. *prav* – обітниця, присяга, правило) – форма мудрості, конкретний спосіб її вираження.

Прагматизм (грец. *pragma* – справа, дія) – напрям філософії, за яким цінність ідей і понять визначається очікуваними практичними наслідками.

Предмет – будь-яка визначеність, суще як таке, що має певну межу і завершеність. До основних видів предметів можна віднести: а) річ – фізичний предмет зовнішнього світу; б) поняття – логічно мислимий предмет; в) душевний чи духовний стан або спрямованість.

Природа (лат. *natura* – бути народженим) – сфера об'єктивно-можливого буття; весь світ у розмаїтті його об'єктивно-можливих форм.

Проблема (грец. *problema* – перепона, задача) – будь-яка ситуація, практична чи теоретична, в якій немає відповідного до обставин рішення і яка примушує зупинитися й задуматися, проте далеко не завжди ясно, що саме треба зробити.

Провіденціалізм (лат. *providentio* – провидіння) – теологічна концепція історії як промислу Божого.

Рационалізм (лат. *rationalis* – розумний) – напрям у гносеології, який єдиним джерелом і критерієм пізнання проголошує розум (теоретичне мислення, що спирається на дедукцію).

Реалізм (лат. *realis* – дійсний, суттєвий) – напрям у середньовічній схоластичі, представники якого на противагу номіналізму вважали, що загальні поняття (універсалиї) є не відображенням предметів і явищ матеріального світу у свідомості людей, а реальними духовними сутностями речей.

Ребро – поняття, що виражає суб'єктивно-належну вертикаль об'єктивно-можливої горизонталі буття *складки*. Утворений ними простір містить у собі будь-які траєкторії світоорієнтованого пізнання.

Релігія (лат. *religio* – побожність, святиця, зв'язок) – світогляд, світовідчуття, а також відповідна поведінка, що визначається вірою в надприродне буття Бога; почуття зв'язку і залежності стосовно таємної сили, яка дає опору й варта поклонінню.

Реформація (лат. *reformatio* – перетворення, поліпшення) – суспільно-політичний та ідеологічний рух у Європі XVI – XVII ст. проти феодалізму і католицької церкви під релігійними гаслами протестантизму: ліквідації церковного землеволодіння, чернецтва, спрощення культу, демократизації богослужіння, створення національних церков, проведення служби рідною мовою.

«Річ у собі» – філософське поняття в критичній філософії І. Канта, що означає предмети, як вони існують самі по собі, на відміну від того, якими вони є в нашому пізнанні, «для нас».

Розуміння – універсальна форма опанування дійсності, досягнення і реконструкції смислового змісту явищ історичної, соціально-культурної та природної реальності.

Романтизм (франц. *romantisme* від старофранц. *roman* – літературний жанр і водночас специфічна мова: віршована розповідь романською мовою, тобто мовою простолюду, на противагу латині) – тип свідомості XVIII – XIX ст., що характеризується запереченням раціоналізму доби Просвітництва, ідеалізмом у філософії, історизмом, апологією особистості, неприйняттям буденності, культом почуттів, звеличенням «життя духу», захопленням фольклором, інтересом до фантастики, екзотичних картин природи тощо.

Русь – назва давньоукраїнської держави (Київська Русь), що походить від назви військово-торгового люду Подніпров'я – *русі*, засновниці держави та її панівного стану.

Самоорганізація – спонтанне породження внаслідок внутрішніх потенцій менш впорядкованого субстрату більш складної в структурному й функціональному відношенні системи, що виявляється у зменшенні ентропії та в цілісності й відносно стійкому режимі її поведінки.

Світогляд – певна система знань, цінностей, переконань, практичних настанов, у формі якої виражається суб'єктивно-незалежне ставлення людини до світу.

Сенс життя – кінцева мета людини, що водночас виступає принципом життя.

Сенсуалізм (лат. *sensualis* – чуттєвий, від *sensus* – почуття, відчуття) – напрям у гносеології, який, на відміну від раціоналізму, визнає відчуття єдиним джерелом знань.

Серце (лат. *cordis*) – центральне для містики, релігії та поезії поняття з широким віялом значень: орган різноманітних почуттів, волі, совісті, свідомості загалом, недоступна для розуму ірраціональна глибина Божественного буття, сокровенний центр людини тощо. У філософії Г. Сковороди «серце» – «дійсна в людині людина», «іскра правди Божої», «бездонна думок бездоння», «голова і джерело усім ділам і усьому світу», тобто малий світ, світик або мікрокосм.

Символ віри (грец. *symbolon* – символ і лат. *credo* – вірую) – короткий виклад істини християнської віри, сформульований на перших двох Вселенських соборах: у Нікеї 325 р. і Константинополі 381 р., звідки його назва – Нікео-Цареградський Символ Віри; іноді просто Символ Віри, іноді – молитва «Вірую», іноді – «Кredo».

Синергетика (грец. *synergos* – який діє спільно) – загальна теорія самоорганізації складних, динамічних, неврівноважених, відкритих нелінійних середовищ.

Системний метод – сукупність загальнонаукових методологічних принципів і способів дослідження, в основі яких лежить орієнтація на розкриття цілісності об'єкта як системи.

Скептицизм (грец. *skeptikos* – той, хто досліджує) – філософське вчення, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивного світу; виник у IV – III ст. до н.е. у Стародавній Греції (Піррон, Енесідем, Секст Емпірик).

Складка – поняття, уперше філософськи ініційоване й осмислене Ж. Дельозом; виражає складність буття як *речі-на-собі*, яка є не тільки подвоєнням чогось під собою, що приховується завдяки їй, а й виражає можливість персродження буття, здатність до самокритики та переоцінки цінностей.

Софізм (грец. *sophisma* – майстерно придуманий умовисновок) – логічний виверт, який навмисно імітує формальну правильність мислення, щоб видати хибне міркування за істинне.

Софістика – загальний метод і вид діяльності, що ґрунтується на навмисному порушенні законів і принципів формальної логіки, тобто на використанні софізмів.

Соціалістичний реалізм – оснований на принципі партійності псевдохудожній унітарний метод ідеологізації радянської літера-

тури і мистецтва, призначених зображати дійсність («у її революційному розвитку», прославляти радянський лад, його вождів, містифікованих героїв (Г. Котовського, В. Чапаєва, М. Щорса та ін.) і «викривати» класових ворогів.

«Споріднена праця» – принцип гармонізації людського буття в морально-етичному вченні Г. Сковороди, що ґрунтується на пізнанні людиною тієї ролі, яку невидима натура-Бог, що є режисером людської драми, призначила їй для виконання.

Стойцизм (грец. *stoa* – портик) – напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Стрічка Мебіуса – своєрідна метафора нелінійного розуміння взаємозв'язку суб'єктивно-належного й об'єктивно-можливого способів існування геокультурного суб'єкта.

Суб'єкт (лат. *subjectus* – той, що лежить в основі) – носій пізнавально-практичної діяльності, джерело цілеспрямованої на об'єкт активності – індивід, соціальна група, людство загалом.

Суб'єкт діяльності – той, хто реалізує цінності геокультурного суб'єкта через окреслену ним мету діяльності; для кого мета діяльності виступає сенсом життя.

Субстанція (лат. *substantia* – сутність) – філософська категорія для позначення кінцевої основи всього сущого; те, що причину свого існування має в самому собі – матерія, Бог тощо.

Схоластика (лат. *schola* – школа) – напрям середньовічної філософії, що мав на меті обґрунтування, систематизацію і захист теології за допомогою раціональних засобів.

Сцієнтизм (лат. *scientia* – знання, наука) – світоглядна позиція, в основу якої покладено уявлення про науку як найвищу цінність, достатню для орієнтації людини у світі.

Текст (лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – у широкому значенні – система лінійних послідовностей символів, задана культурними кодами певної цивілізації; у постмодернізмі – будь-які знакові системи, що потребують декодування: архітектурні споруди, красиви, явища природи, весь світ, сприйнятий за словник (У. Еко).

Теологія (грец. *theos* – Бог і *logos* – учення) – богослов'я: учення про Бога, побудоване на основі логіко-схоластичного тлу-

мачення Святого Письма; виступає теоретичним обґрунтуванням, серцевиною релігії.

Теоретичне знання – рівень наукового пізнання у формі логічної реконструкції об'єкта за допомогою ідеалізації.

Теорія (грец. *theoria* – спостереження, міркування, дослідження) – вища форма організації наукового знання, цілісний комплекс абстрактних пізнавальних образів, поглядів, ідей, понять, концепцій тощо, спрямованих на тлумачення і пояснення певних явищ.

Теоцентризм (грец. *theos* – Бог і *centrum* – центр) – богословсько-релігійний принцип, згідно з яким Бог є творцем і центром Усесвіту.

Титанізм (у грецькій міфології титани – друге покоління богів) – характерна риса епохи Ренесансу, яка виражається у принциповому індивідуалізмі, що породжував стихійно безмежного людського самоствердження.

Трансцендентальний (лат. *transcendere* – переступати) – поняття філософії І. Канта для позначення апіорних (таких, що передують досвіду) форм (простір, час, категорії розсудку) конструювання предметів чуттєвого досвіду.

Трансцендентний (лат. *transcendere* – переступати) – поняття філософії І. Канта для позначення того, що лежить поза межами свідомості й пізнання – ноуменів, «речей у собі».

Універсалії (лат. *universalis* – загальний) – у схоластичній – загальні поняття, що існують «до речей» (Еріугена), «у речах» (Т. Аквінський), «після речей» як їх імена (Росцелін, Оккам).

Україна – назва сучасної держави; край, у якому проживає народ, що усвідомлює себе українцями; друга назва – **Русь** (Київська Русь); уперше цей термін ужито в Іпатіївському списку Київського літопису від 1187 р.

Утопія (грец. *ou* – не і *topos* – місце) – неіснуюче місце. Учення про ідеальний суспільний устрій; отримало назву за романом англійського гуманіста Т. Мора (1475 – 1535) «Золота книга, стільки ж корисна, як забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопію» (1516).

Факт (лат. *factum* – здійснене) – предмет чи подія, описані за допомогою штучної або повсякденної мови.

Фальсифікація (лат. *falsus* – хибний і *facio* – роблю) – методологія, згідно з якою вирішальний критерій науковості теорії вба-

чають в її потенційній спростовуваності як необхідній передумові розробки нової, глибшої теорії.

Фемінізм (лат. *femina* – жінка) – суспільно-політичний рух за зрівняння прав жінок із правами чоловіків у державі й політиці, проти маскулінного характеру культури, оснований на принципі панування чоловіка над жінкою; за створення суспільства, яке виключає будь-які форми насильства і приниження особи.

Філософія (грец. *phileo* – люблю і *sophia* – мудрість) – любов до мудрості. Теоретична форма світогляду, що виражає і логічно обґрунтовує суб'єктивно-належне ставлення людини до світу крізь призму сенсу її життя.

Філософія науки – дисципліна, що досліджує структуру наукового знання, засоби і методи наукового пізнання, а також способи його обґрунтування й розвитку на основі певних світоглядних засад.

Хаос – одне з базисних понять синергетики для позначення надскладних динамічних систем, що поєднують у собі порядок і безпорядок.

Чуттєве пізнання – пізнання, що здійснюється у формі відчуття, сприйняття, уявлення.

Явище («річ для нас») – філософська категорія для позначення форми чуттєвого пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення) дійсності, «речей у собі».

Явище двох культур – культурне становище в країні, що характеризується пануванням чужої культури як офіційної, міської над рідною культурою корінного народу як другорядного, сільсько-го, неповноцінного. Уперше в Україні виникло у зв'язку з прийняттям християнства.

4. САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота аспіранта належить до інформаційно-розвивальних методів навчання і є основним засобом творчого засвоєння програмного матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Види самостійної роботи аспірантів за цільовим призначенням:

1. Вивчення нового матеріалу: опрацювання першоджерел, читання та конспектування відповідної літератури; перегляд відео-

записів; прослуховування магнітних записів лекцій; інші види занять.

2. Поглиблене вивчення матеріалу: підготовка до контрольних робіт, семінарів; виконання типових завдань; інші види занять.

3. Вивчення матеріалу з використанням елементів творчості: виконання завдань з елементами творчості; розв'язання проблемно-пошукових запитань; участь у розв'язанні проблемних ситуацій у формі дискусій і прес-конференцій; складання рефератів, доповідей, інформацій із заданої теми; інші види занять.

4. Удосконалення теоретичних знань і методів їх використання в процесі проведення наукових досліджень, у навчальних практикумах, роботі у філіях кафедр тощо.

5. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Під час вивчення дисципліни використовують такі методи навчання:

1. **Методи за джерелом і способом сприйняття навчальної інформації.**

Лекція – послідовний, логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад відповідного до навчальної програми філософського і філософсько-наукового матеріалу. Як одна з основних форм навчального процесу й одночасно метод навчання і виховання, лекція забезпечує умови для створення аспірантами або викладачем нових освітньо-наукових продуктів за допомогою вибору змісту, мети і структури лекції.

Залежно від завдань навчального курсу використовуються такі види лекцій:

проблемно-пошукову лекцію, спрямовану на активізацію творчого мислення аспірантів, їх умінь і прагнення підходити до знання як до продукту й умови процесу пізнання, учасниками якого вони стають у процесі навчання;

- *лекцію-діалог*, що проходить на основі сократівського методу прямого діалогу викладача з аспірантами;

- *методологічну лекцію*, спрямовану на розкриття характеру, структури та методу наукового пізнання;

- *лекцію-консультацію*, що проходить за сценарієм «питання – відповідь» або «питання – відповідь – дискусія».

Семінар – форма навчального заняття, при якій викладач організує дискусію з попередньо визначених тем, до яких аспіранти готують тези виступів на основі індивідуально виконаних завдань. Семінарські заняття можуть проходити у формі бесіди, доповідей, дискусій тощо.

Індивідуальне заняття – форма навчального заняття, що проводять з окремими аспірантами для підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Консультація – форма навчального заняття, при якій аспірант отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (проводять протягом семестру: поточні, семестрові та екзаменаційні консультації).

2. Методи за логікою передачі та сприйняття навчального матеріалу: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3. Методи за ступенем самостійного мислення під час засвоєння знань: репродуктивні та продуктивні (дослідницькі, пошукові, частково-пошукові);

4. Методи за ступенем управління навчальним процесом: навчання під керівництвом викладача; самостійна робота аспіранта з навчальною та науковою літературою, текстами лекцій; підготовка до семінарських і практичних занять, робота з комп'ютером, виконання письмових завдань.

6. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Система оцінювання результатів успішності засвоєння знань, умінь, комунікацій, автономності та відповідальності аспірантів включає поточний, модульний (відповідно визначеному змістовому модулю) та підсумковий/семестровий контроль результатів навчання.

Поточний контроль здійснюють протягом семестру під час проведення лекційних, практичних, семінарських занять і оцінюють сумою набраних балів.

Поточний контроль знань аспірантів здійснюють за двома напрямками:

I – контроль систематичності й активності роботи на семінарських та практичних заняттях;

II – контроль за виконанням завдань для самостійного опрацювання.

Форми поточного контролю: *усне опитування; фронтальне опитування; індивідуальне опитування; письмові контрольні роботи; тестування.*

Модульний контроль проводять з урахуванням поточного контролю за відповідний змістовий модуль. Його мета – інтегрована оцінка результатів навчання аспіранта після вивчення матеріалу з логічно завершеної частини дисципліни – змістового модуля.

Підсумковий/семестровий контроль проводять у формі екзамену в терміни, передбачені графіком навчального процесу.

Семестровий екзамен – форма оцінки підсумкового засвоєння аспірантами теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни. Завданням екзамену є перевірка розуміння аспірантом програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язків між окремими розділами, здатності творчого використання накопичених знань, умінь сформулювати своє ставлення до певної проблеми навчальної дисципліни тощо. В умовах реалізації компетентнісного підходу екзамен оцінює рівень засвоєння аспірантом компетентностей, передбачених кваліфікаційними вимогами.

7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Програма та робоча програма навчальної дисципліни «Філософія» для аспірантів.

2. Пакет тестових завдань для модульного контролю

3. Гаврилюк Ю.М. Методичні рекомендації до написання рефератів з філософії (для аспірантів та здобувачів) / Ю.М. Гаврилюк, І.Д. Загріїчук; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків, 2015. – 22 с.

4. Гаврилюк Ю.М. Філософія: комплексні навч.-метод. матеріали для студентів / Ю.М. Гаврилюк; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: ХНАУ, 2013. – 66 с.

5. Гаврилюк Ю.М. Філософія науки: комплексні навч.-метод. матеріали для студентів / Ю.М. Гаврилюк; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: ХНАУ, 2013. – 43 с.

6. Гаврилюк Ю.М. Філософія вітчизняної культури / Ю.М. Гаврилюк / Ю.М. Гаврилюк; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: ХНАУ, 2002. – 46 с.

8. САМОСТІЙНА РОБОТА НАД ВИВЧЕННЯМ ДИСЦИПЛІНИ

Необхідним елементом успішного засвоєння навчального матеріалу дисципліни «Філософія» є самостійна робота аспірантів із вітчизняною та зарубіжною спеціальною філософською, науковою літературою і нормативними актами.

Основні види самостійної роботи аспірантів:

1. Підготовка індивідуального науково-дослідного завдання.
2. Вивчення лекційного матеріалу.
3. Робота з опрацювання та вивчення рекомендованої літератури.
4. Вивчення основних термінів і понять за темами дисципліни.
5. Підготовка до семінарських занять, дискусій, роботи в малих групах, тестування.

В умовах кредитно-модульної системи навчання самостійна робота є основним засобом засвоєння аспірантами навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових видів навчальної діяльності.

Під час вивчення курсу «Філософія» на самостійну роботу відведено 120 год (67 % академічного часу), і цей час потрібно використати для самостійного поглибленого вивчення окремих тем курсу за вільним вибором аспіранта.

Одним із елементів самостійної роботи є виконання та захист ІІДЗ.

Викладач визначає обсяг самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності аспіранта, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного аспіранта.

9. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Буття як предметна визначеність

Предмет, об'єкт і суб'єкт пізнавальної діяльності.

Істина і правда.

Природа і культура.

Тема 2. Сутність феномена культури

Основні підходи до визначення культури.

Основні ознаки та поняття культури.

Предметне поле культури.

Тема 3. Культура як геокультура.

Поняття геокультури, способи її самовираження та основне питання.

Геокультурний суб'єкт і суб'єкт діяльності.

Геокультурні типи культури та особливості їх співвідношення.

Тема 4. Геокультурна визначеність світогляду

Поняття світогляду та його структура.

Геокультурні форми світогляду.

Геокультурна сутність історичних типів світогляду.

Тема 5. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Античності

Геокультурна зумовленість античної філософії.

Предмет і парадигмальні риси філософії античного геокультурного суб'єкта.

Основні етапи становлення філософії геокультурного суб'єкта Античності.

Тема 6. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Середньовіччя

Особливості геокультурної картини світу Середньовіччя.

Предмет і парадигмальні риси філософії геокультурного суб'єкта середньовічної філософії.

Основні етапи та напрями розвитку філософії геокультурного суб'єкта Середньовіччя.

Тема 7. Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта Ренесансу та суб'єкта діяльності Нового часу

Геокультурна зумовленість ренесансної філософії.

Особливості філософії геокультурного суб'єкта Ренесансу.

Наукова революція XVII ст. та її роль у формуванні філософії суб'єкта пізнавально-практичної діяльності.

Тема 8. Проблема геокультурного суб'єкта в німецькій класичній філософії

Геокультурна зумовленість і особливості німецької класичної філософії.

Критична філософія І. Канта як філософія трансцендентального геокультурного суб'єкта.

Філософія Г. Гегеля – філософія суб'єкта об'єктивно необхідного Абсолюту як мети діяльності й сенсу життя. Філософія марксизму – філософія суб'єкта об'єктивно необхідного

матеріального буття як мети діяльності й сенсу життя.

Тема 9. Геокультурні витоки та особливості філософської думки Русі-України

Геокультурне положення Русі-України та світоглядні засади її культури.

Форми філософського самовизначення геокультурного суб'єкта Русі-України.

Основна філософська проблематика культури Русі-України.

Тема 10. Українська релігійно-філософська думка XIV – XVI ст. і проблема геокультурного суб'єкта

Геокультурне становище України.

Релігійно-філософські ідеї та їх вплив на формування філософії українського геокультурного суб'єкта.

Полемічна література.

Тема 11. Геокультурна спрямованість філософії українського Бароко

Ідейні витоки українського Бароко.

Філософське самовизначення українського барокового геокультурного суб'єкта.

Геокультурна спрямованість філософії Г. Сковороди.

Тема 12. Геокультурна проблематика філософії українського Романтизму

Ідейні джерела українського романтизму.

Філософське самовизначення геокультурного суб'єкта українського Романтизму.

«Філософія серця» П. Юркевича.

Тема 13. Особливості розвитку геокультурної проблематики в українській філософії кінця XIX – XXI ст.

Геокультурна спрямованість філософської думки кінця XIX – 20-х років XX ст.

Ідеологізація філософії 40 - 50-х років XX ст. та її наслідки в культурі й науці.

Геокультурні тенденції в розвитку сучасної української філософії.

Тема 14. Пізнання та форми знання

Поняття пізнання та форми знання.

Виникнення та основні етапи розвитку науки. Типи наукової раціональності.

Наука і парапauка.

Тема 15. Структура наукового знання

Чуттєве і логічне як форми явища та сутності пізнання геокультурного суб'єкта.

Рівні та форми наукового пізнання геокультурного суб'єкта.

Проблема, її історичні форми та геокультурна сутність.

Тема 16. Принципи наукового пізнання геокультурного суб'єкта

Принцип як світоглядно-методологічна засада пізнання геокультурного суб'єкта.

Фундаментальні принципи наукового пізнання.

Сутність геокультурного принципу та його методологічне значення для освіти й науки.

Тема 17. Методи наукового пізнання

Геокультурний вимір методів наукового пізнання.

Методи емпіричного дослідження.

Методи теоретичного пізнання.

Загальнологічні методи пізнання.

Тема 18. Філософсько-методологічні концепції науки

Методологія та її рівні.

Формування основних напрямів філософії науки.

Провідні концепції сучасної філософії науки.

Тема 19. Геокультурна стратегія сучасного наукового мислення

Проект як геокультурна форма мети наукового пізнання.

Геокультурна концепція ноосфери.

Лінгвістичний поворот у філософії науки.

Тема 20. Філософія землі як геокультурного суб'єкта

Геокультурний вимір аграрної науки.

Земля як геокультурний суб'єкт. Агрокультура як геокультура села.

Проблема агрокультурного суб'єкта в Україні.

10. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом позааудиторної індивідуальної роботи аспірантів навчального чи навчально-дослідницького характеру, яке вони виконують у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу.

Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань аспірантів із навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Зміст ІНДЗ. ІНДЗ – це завершена теоретична робота в межах навчальної програми курсу, яку виконують на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних та семінарських занять і самостійної роботи аспірантів, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Структура ІНДЗ:

- *вступ:* зазначається тема, мета, завдання роботи та основні її положення;

- *теоретичне обґрунтування* – виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів тощо, на основі яких виконується завдання;

- *методи* – розкривається методологія роботи;

- *висновки;*

- *список використаних джерел.*

Загальний обсяг роботи не повинен перевищувати 20 сторінок.

11. ТЕМИ ІНДЗ

1. Філософія та наука: проблеми взаємозв'язку.
2. Філософські проблеми аграрної науки.
3. Нова людина і нове суспільство у філософії Е. Фромма.
4. Соціологізація індивіда в глобальній мережі Інтернет.
5. Вчення про «надлюдину» у філософії Ф. Ніцше.
6. Проблема особистості в екзистенціалізмі.
7. Інформаційне суспільство, його природа і проблеми.
8. Основні принципи герменевтики.
9. Технічне знання: місце і роль у житті суспільства.
10. Екологічні проблеми техногенної цивілізації.
11. Розуміння свободи Е. Фроммом.
12. Співвідношення культури та цивілізації в роботі О. Шпенглера «Примерк Європи».
13. Загублена українська людина М. Шлемкевича.
14. Проблеми життя, смерті та безсмертя у філософії М. Бердяєва.

15. Геокультурний вимір науки. Філософський аналіз.
16. Проблема свідомого та несвідомого у філософії.
17. Проблема істини в американському прагматизмі.
18. Філософський аналіз міфу.
19. Постпозитивізм Т. Куна.
20. Екзистенціалізм Ж.-П. Сартра: свобода і відповідальність.
21. Проблема людини у філософії Г. С. Сковороди.
22. Глобалізація і самовизначення націй.
23. Проблема національного у творчості М. Драгоманова.
24. Методологія наукового пізнання і творчість.
25. Проблема сенсу людського життя.
26. «Мислю – значить існую» – принцип новоевропейської раціональності.
27. Постмодернізм у філософії та культурі.
28. Філософія і релігія: сучасний контекст.
29. Феномен нігілізму: західноєвропейський контекст.
30. Етична концепція та естетичний ідеал А. Шопенгауера.
31. Проблема розуму та божества у філософії М. Фуко.
32. Філософія і повсякденність.
33. Етична концепція Дж. Дьюї.
34. Синергетизм М. Пригожина.
35. Проблема діалогу у філософії ХХ ст.
36. Проблема безсмертя душі в античній та християнській філософії.
37. Проблема суб'єкта у філософії ХХ століття (Ж. Лакан, Л. Альтюссер, М. Фуко).
38. Проблема гармонії істини, добра і краси у творчості вченого.
39. Проблеми філософії науки у творчості В.І. Вернадського.
40. Гра як прояв та розвиток суб'єктивних здібностей людини.
41. Концепт фундаменталізму в сучасному контексті.
42. Здоров'я людини як філософсько-антропологічна проблема.
43. Культура, її основні ознаки та функції.
44. Геокультурна концепція землеробства В.В. Докучаєва.
45. Геокультурна спрямованість учення В.І. Вернадського про біосферу.
46. Філософія і світогляд.
47. Духовний світ античного поліса.
48. Учення Платона й Аристотеля про державу.
49. Етичне вчення Аристотеля.

50. Проблема віри і знання в середньовічній філософії.
51. Філософія Т. Аквінського.
52. Гуманізм і проблема індивідуальності в епоху Ренесансу.
53. Політика і мораль у вченні Ніколо Макіавеллі.
54. Сутність утопізму Томаса Мора.
55. Нова наука та її вплив на розвиток філософії.
56. Предмет філософії І. Канта.
57. Гегелівська концепція походження та предмета філософії.
58. Антропологічний матеріалізм Л. Фюрбаха.
59. Предмет марксистської філософії.
60. Особливості давньоукраїнської міфопічної свідомості.
61. Роль християнства в розвитку філософської думки в Україні.
62. Геокультурні витоки української філософської думки.
63. Філософські ідеї в києворуській культурі.
64. Історіософська проблематика в культурі Київської Русі.
65. Гуманістична спрямованість києворуської філософської думки.
66. Іван Вишенський – видатний український полеміст кінця XVI – початку XVII ст.
67. Києво-Могилянська академія та її вплив на філософську думку українського та інших народів.
68. Ідейні джерела та світоглядна спрямованість філософії українського Бароко.
69. Учення Г. Сковороди про три світи і дві натури.
70. Гуманістична спрямованість філософії Г. Сковороди.
71. Філософські погляди М. Гоголя.
72. Філософські ідеї у творчості Т. Шевченка.
73. „Філософія серця” П. Юркевича.
74. Історичне значення «філософії серця» в розвитку вітчизняної культури.
75. Екзистенційно-романтичні ідеї у творчості Лесі Українки.
76. Міфологічний світогляд М. Коцюбинського.
77. Концепція конкордизму В. Винниченка.
78. Концепція «азіатського ренесансу» Миколи Хвильового.
79. Філософія І. Франка.
80. Причини ідеологізації культури і науки в 30-50-ті роки XX ст.
81. Основні напрями розвитку філософської думки в Україні в період „другого відродження”.
82. Ставлення до розуму в сучасній світовій філософії.
83. Філософія Людвіга Вітгенштайна.

84. Критичний раціоналізм К. Поппера.
85. Концепція парадигмального розвитку науки І. Лакатоса.
86. Проблема геокультури та її світоглядно-методологічне значення для сучасності.
87. Проблема менталітету як геокультурного феномена.
88. Геокультура, її суб'єкт і форми.
89. Геокультурний вимір філософії.
90. Наука як феномен геокультури: проблеми Nonlinear science.
91. Геокультурний вимір політики.
92. Геокультурний вимір економіки.
93. Агрокультура як феномен геокультури.
94. Історичні форми та суб'єкт агрокультури.
95. Екологічна проблема як проблема геокультурного буття.
96. Життєвий світ та його геокультурна зумовленість.

12. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Система оцінювання знань та навичок аспірантів передбачає виставлення оцінок за всіма формами проведення занять. Перевірка й оцінювання знань аспірантів відбуваються в таких формах:

1. Оцінювання роботи аспірантів у процесі семінарських занять.
2. Оцінювання роботи аспірантів під час проведення практичних занять.
3. Проведення проміжного контролю.
4. Проведення модульного контролю.
5. Проведення підсумкового екзамену.

Поточне оцінювання знань та умінь аспірантів здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості аспіранта до виконання конкретної роботи.

Об'єктами поточного контролю є:

- активність і результативність роботи аспіранта протягом семестру над вивченням програмного матеріалу дисципліни; відвідування занять;

- проходження проміжного контролю;
- виконання модульного контрольованого завдання.

Оцінювання проходить за такими критеріями:

- розуміння, ступінь засвоєння теорії та методології проблем, що розглядаються;

- ступінь засвоєння матеріалу дисципліни;
- ознайомлення з рекомендованою літературою, а також із сучасною літературою з питань, що розглядаються;
- уміння поєднувати теорію з практикою під час розгляду ситуацій, розв'язання проблемно-пошукових завдань, винесених на самостійне опрацювання та розгляд в аудиторії;
- логіка, структура, стиль викладу матеріалу в письмових роботах і під час виступів у аудиторії;
- уміння обґрунтовувати свою позицію, здійснювати узагальнення інформації та робити висновки.

Максимальну кількість балів ставлять за умови відповідності виконаного завдання аспіранта або його усної відповіді всім зазначеним критеріям. Відсутність тієї чи іншої складової знижує оцінку на певну кількість балів.

Оцінюючи практичні завдання, приділяють увагу якості, самостійності та своєчасності здачі виконаних завдань викладачу (згідно з графіком навчального процесу). Якщо якусь із вимог не буде виконано, то бальну оцінку буде знижено.

Проміжний тестовий контроль проходить два рази за семестр. Під час проведення поточного тестування визначають рівень знань аспірантів із теоретичних питань навчальної дисципліни. Тестові завдання охоплюють провідні теми, які вивчаються в межах даної навчальної дисципліни та згруповані за двома модулями, кожен із яких складається з тестових завдань різного рівня складності.

Підсумковий контроль здійснюється у формі екзамену.

Розподіл балів, що виставляють аспірантам

Змістовий модуль	Значимість змістового модуля у формуванні знань і умінь із дисципліни, %
Модуль 1. Геокультурні засади філософії	12
Модуль 2. Історичні форми філософського самовизначення геокультурного суб'єкта	10
Модуль 3. Історичні форми самовираження українського геокультурного суб'єкта філософії	10
Модуль 4. Геокультурні засади наукового пізнання	28
Екзамен	40
Підсумкове значення показників із дисципліни	100

Критерії оцінювання знань аспірантів

За шкалою ECTS		За традиційною шкалою	Критерії оцінювання
Оцінка	Бали		
A	90-100	Відмінно	Рівень знань, що перевищує обсяг обов'язкового матеріалу, із творчим підходом до дисципліни
B	82-89	Добре	Рівень знань у межах обов'язкового матеріалу, можливо, з деякими погрішностями
C	75-81		Хороший рівень знань з помітними помилками
D	66-74	Задовільно	Рівень знань - нижчий за середній, з істотними помилками
E	60-65		Мінімально можливий припустимий рівень знань
FX	35-59	Незадовільно	Незадовільний рівень знань, але з можливістю повторного складання екзамену
F	0-34		Незадовільний рівень знань, потребує повторного вивчення дисципліни

Оцінка «відмінно» (90 – 100 балів). Аспірант має систематичні та глибокі знання навчального матеріалу, уміє без помилок виконувати практичні завдання, передбачені програмою курсу, засвоїв основну й ознайомився з додатковою літературою, викладає матеріал у логічній послідовності, робить узагальнення й висновки, наводить практичні приклади в контексті тематичного теоретичного матеріалу.

Оцінка «добре» (75 – 89 балів). Аспірант повністю засвоїв навчальний матеріал, знає основну літературу, уміє виконувати практичні завдання, викладає матеріал у логічній послідовності, робить певні узагальнення й висновки, але не наводить практичних прикладів у контексті тематичного теоретичного матеріалу або допускає незначні помилки у формулюванні термінів, категорій, понять під час розв'язання проблемно-пошукових завдань.

Оцінка «задовільно» (60 – 74 бали). Аспірант засвоїв матеріал не в повному обсязі, дає неповні відповіді на поставлені теоретичні питання, допускається грубих помилок під час розв'язання проблемно-пошукових завдань.

Оцінка «незадовільно» (менше 60 балів). Аспірант не засвоїв навчальний матеріал, дає неправильні відповіді на поставлені теоретичні питання, не вміє виконувати або неправильно виконує проблемно-пошукові завдання.

Аспіранта **не допускають** до складання екзамену, якщо кількість балів, одержаних за результати успішності під час поточного та модульного контролю (відповідно змістовому модулю) впродовж семестру в сумі не досягла 35 балів. Після екзаменаційної сесії декан видає розпорядження про ліквідацію академічної заборгованості. У визначені терміни аспірант добирає залікові бали.

Аспіранта **вважають атестованим**, якщо сума балів, одержаних за результати підсумкової/семестрової успішності, дорівнює 60 балам за поточний і модульний контроль упродовж семестру (мінімум 35 балів), та мінімально можлива кількість балів, набраних на іспиті, - 40 балів.

Якщо аспірант набрав менше 35 балів за поточний і модульний контроль, викладач повідомляє про це завідувача кафедри. Витяг із протоколу засідання кафедри про недопущення аспіранта до складання екзамену подають деканові факультету. Відмітку в екзаменаційній/заліковій відомості успішності про недопущення до складання екзамену роблять за наявності розпорядження декана. У день складання екзамену аспіранту у відомості успішності записують – *«не допущений»*. Подальшу процедуру ліквідації академічної заборгованості здійснюють відповідно до чинного положення.

Підсумковий контроль включає три теоретичних питання і практичне завдання (проблемно-пошукове). На екзамен винесено ключові питання, типові та комплексні проблемно-пошукові завдання, що потребують творчої відповіді та вміння синтезувати отримані знання і застосовувати їх під час вирішення практичних завдань.